

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası

JAHON BOLALAR ADABIYOTI

(o'quv-uslubiy qo'llanma)

Namangan – 2011- yil

Muhayyoxon Hamidova

JAHON BOLALAR ADABIYOTI

(Boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ish, pedagogika-
psixologiya hamda maktabgacha ta'lim va bolalar sporti
yo'nalishi talabalari uchun o'quv- uslubiy qo'llanma)

Namangan-2011

Chet el yozuvchi, shoirlarining ajoyib asarlari orqali bolalarning dunyo haqidagi fikr doirasi kengayib boradi, turli mamlakatlarning tabiati, xalqlarning turmush sharoiti, urf-odatlarini, madaniyati va san'ati bilan tanishadilar. Yosh kitobxonlarda chet mamlakatlarda yashayotgan mehnat ahliga nisbatan do'stlik va birodarlik tuyg'ulari kurtak otadi.

Bolalarning jahon bolalar adabiyotiga bo'lgan qiziqishlarini e'tiborga olib mazkur uslubiy qo'llanma yaratildi. Ushbu uslubiy qo'llanmadan boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ish, pedagogika-psixologiya, maktabgacha ta'lim va bolalar sporti yo'nalishi talabalari unumli foydalanishlari mumkin.

Muallif:

filologiya fanlari nomzodi

Hamidova Muhayyoxon

Mas'ul muharrir: filologiya fanlari nomzodi, professor
Mamasoli Jumaboyev

Taqrizchilar: filologiya fanlari nomzodi, dotsent
Alixon Xalilbekov
p.f.n., dotsent K.Abdullayev
katta o`qituvchi D.Tojiboyeva

Ushbu «Jahon bolalar adabiyoti» dan tayyorlangan o`quv-uslubiy ko`rsatma Nam DU ning boshlang`ich ta`lim metodikasi kafedrasining umumiy yig`ilishida ko`rib chiqilgan va nashr etishga tavsiya qilingan.

2011 yil 25 yanvar № 6-sonli yig`ilish bayoni.

Kafedra mudiri: p.f.n A.Sobirov

Mazkur «Jahon bolalar adabiyoti» dan tayyorlangan o`quv-uslubiy ko`rsatma Pedagogika fakulteti uslubiy kengashida ko`rib chiqilgan va nashr qilishga tavsiya etilgan.

2011 yil «___» _____-sonli yig`ilish bayoni

Fakultet dekani: dotsent Sh.Jo`raboyev

Ushbu o`quv-uslubiy ko`rsatma Nam DUning uslubiy kengashida ko`rib chiqilgan va chop etishga tavsiya qilingan.

2011-yil «___» _____-sonli yig`ilish bayoni.

O`quv-uslubiy kengash

raisi: dotsent B.Talapov

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng yurtimizda kattalar adabiyotining ajralmas bir bo'lagi bo'lgan bolalar adabiyotining rivojlanishi, har tomonlama boyib borishida tarjima asarlarining o'rni, ahamiyati yanada oshib bormoqda. Negaki, tarjima asarlarini o'qigan har bir yosh kitobxonning dunyo haqidagi fikri, tasavvuri boyib, o'sha xalqlarning yashash sharoitlari, urf-odatlari, mehnatlari, orzu-intilishlari bilan oshno bo'ladilar.

Asrlar osha xuddi ertak kabi eldan-elga, tildan-tilga o'tib dillarni yashnatib yurgan «Qizil Shapkacha» (SH.Perro), «Robinzon Kruzo» (D.Defo), «Gulliverning sayohatlari» (J.Svift), «Dyumchaxon» (X.Andersen), «Oltin baliq» (A.S.Pushkin), «Tom Soyerning boshidan kechirganlari», «Shahzoda va gado» (M.Tven), «Kapitan Grant bolalari», «Ostin-ustun» (J.Vern), «Don Kixot» (J.Servantes) kabi asarlar yosh qalblarda olamga nisbatan qiziqishlarni jo'sh urdirib yuboradi.

XX asrda yaratilgan «Maugli» (R.Kipling), «Kichkina Shahzoda» (A.de sent-Ekz Yuperi), «Katta va kichik Karlson» (A.Lindgren), «Toshkent-non shahri» (A.Neverov), «Vinni Pux» (A.Miln), «Ahmoq sichqoncha haqida ertak»(Marshak), «Uch baqaloq» (YU.Olesha), «Quvnoq Japbaqlar»(B.Kerboboyev), «Doktor Aybolit» (K.Chukovskiy), «Temur va uning komandasi» (A.Gaydar), «Chipollinoning sarguzashtlari» (J.Rodari), «Styopa amaki» (S.Mixalkov), «Kim bo'lsam ekan?» (V.Mayakovskiy), «Bilmasvoy quyosh shahrida» (N.Nosov) singari olam kezib

yurgan asarlar o'zbek kitobxon bolalarida katta taassurot qoldirmoqda.

Yuqorida tilga olingan asarlar yosh kitobxonni nimagadir o'rgatadi, nimagadir da'vat etadi. Bu asarlarning ko'pchiligida ona-Vatanga muhabbat, uning ozodligi va baxti uchun jon fido qilish («Uch baqaloq»); noshukur bo'lmaslik, ota-ona pand-nasihatiga quloq solish («Ahmoq sichqoncha haqida ertak»); inson va insonga mehr («Maugli»); tabiatni asrash, hayvonot olamini sevish («Doktor Aybolit»); odamlar xizmatini qilish, beminnat yordam ko'rsatish («Timur va uning komandasi»); o'ziga pishiq-puxta bo'lish, ichki sirlarni o'zgalarga oshkor qilmaslik («Qizil Shapkacha»); namunali o'qish, kasb-hunar egasi bo'lish («Kim bo'lsam ekan?»); sergak, tadbirkor, quvnoqlikka intilish («Quvnoq Japbaqlar») dek olijanob g'oyalarning yotishi bolalarning tarjima asarlariga nisbatan bo'lgan qiziqish va ishtiyoqlarini o'stirdi.

SHARL PERRO

(1628-1703)

Buyuk fransuz shoiri va tanqidchisi Sharl Perro badiiy ertak asoschisi sifatida ma'lum va mashhurdir. U o'zining «Qizil Shapkacha», «Zolushka» va «Etik kiygan mushuk» asarlari bilan jahonga tanildi.

SH.Perro badiiy ertaklar ijod etishdan oldin xalq og'zaki ijodini mehr va ishtiyoq bilan chuqur o'rgandi. Shuning uchun ham u o'z ertaklarida xalq udumlarini dadil ilgari surdi. Sharl

Perroning qahramonlari o'z mehnatsevarliklari hamda saxiyliklari bilan ajralib turadilar. G'arazgo'ylik, maqtanchoqlik, qizg'anchilik o'rnini yaxshilik, mehribonlik bosib ketishi hamon kitobxonni shod etib kelmoqda.

Sharl Perrodan bor-yo'g'i 11tagina ertak bizga yetib kelgan, ya'ni saqlanib qolgan. Qaysi ertagiga nazar tashlamaylik, barchasida bolalar zavq oladigan qirralar bor ekanligini darov payqash mumkin. Dunyoda uning «Etik kiygan mushuk» ertagini o'qimagan yoki mazkur ertak asosida yaratilgan multfilmni miriqib tomosha qilmagan bola topilmasa kerak.

Ertakda aqllilik, bilimdonlik, topag'onlik bosh masala qilib qo'yiladi. Boshqa asarlarida bo'lgani kabi Sharl Perro ushbu ertakda folklor an'analari yana bir bor sodiq qoladi. Ertak qahramoni tegirmonchining kenja o'g'li Karabas fahm-farosat, aql bilan ish ko'rib, murod-maqсадiga yetadi, baxtiyor bo'ladi.

Sharl Perroning barcha personajlari pishiq-puxtaliklari bilan ajralib turadilar. Ularning ko'pchiligi odamlarni, hayvonu parrandalarni sevib, erkalab, e'zozlaydigan bo'ladilar, Zolushukani («Zolushka») olib ko'raylik. Uni o'gay ona-yu uning qizi xush ko'rmaydi, xolos. Qolgan barcha jonzot Zolushukani yaxshi ko'radi. Uning o'z baxtini topib, osoyishta turmush kechirishini istaydi. Zolushka juda chiroyli, oldobli, shirinso'z, kamtarin, odamlarga, jonivorlaru parrandalarga nisbatan mehribon. Uning bunday fazilatlari, mehnat, halollik va poklik bilan hayotda o'z o'rnini topishi, sevganiga

turmushga chiqib baxtli bo'lishi ertakni tinglovchida yoki o'quvchida yaxshi taassurot qoldiradi.

Boshqa ertaklarda bo'lgani kabi «Qizil Shapkacha» da ham voqea yaxshilik bilan tugashi bolalarning quvonchiga quvonch qo'shadi. Sharl Perro ertakning ta'sirli va jozibali chiqishi uchun Qizil Shapkachani tabiiy holda ijobiy tomoniga ko'p sayqal beradi, bolalar ko'z o'ngida u dunyoda tengi yo'q, juda yoqimtoy qizcha sifatida gavdalanadi. Bo'rining yovuzligi, surbetligi uning kampir qiyofasiga kirib olishdagi holatda tasvirlab berilishi ham ertakni tinglovchi yoki o'quvchi har bir bolada chuqur nafrat xislarini qo'zg'aydi:

- Voy buvijon, qo'llaringiz buncha uzun?
- Seni mahkamroq quchoqlash uchun, jonginam!
- Buvijon, oyoqlaringiz buncha katta?
- Tezroq chopish uchun, jonginam!
- Buvijon, quloqlaringiz buncha katta?
- Yaxshiroq eshitish uchun, jonginam!
- Buvijon, ko'zlaringiz buncha katta?
- Seni yaxshiroq ko'rish uchun, jonginam!
- Buvijon, tishlaringiz buncha katta?
- Seni tezroq yeb qo'yish uchun, jonginam!

Sharl Perroning «Havorang soqol», «Bob», «Eshak terisi», «Uyqudagi malika» kabi ertaklari ham xuddi «Qizil Shapkacha» kabi bolalarbopdir.

Mana uch yuz yildirki ertakchining «Qizil Shapkacha» asari jahon kezib yuribdi. U kirmagan xonadon, uni tinglamagan, o'qimagan bola yo'q. Ertakning o'ziga xos xususiyatlaridan biri

quvnoqlikdir. Qizchani hamma yaxshi ko'radi, hamma sevadi. Bundan u mutlaqo taltayb ketmaydi, kibrga berilmaydi. U juda yoqimtoy, oddiy, kamtar va sodda qiz. Shu oddiy va soddaligi, pismiqlik va mug'ombir emasligi unga pand beradi, bo'riga yem bo'lishiga oz qoladi.

Sharl Perro bu ertagi orqali kichkintoylarga quyidagilarni anglatmoqchi bo'ladi. Eng avvalo, barcha bolalarni xuddi Qizil Shapkacha kabi oddiy va quvnoq bo'lishga chaqiradi. Shu bilan birga, kattalarning har bir topshirig'ini so'zsiz bajarishga da'vat etadi. Ikkinchidan, o'rtadagi sirni oshkor qilmaslikka, o'ziga pishiqlik-puxta bo'lishga chorlaydi.

Bo'ri ochko'z, pismiqlik va mug'ombir. Shu sababli, qizchani soddaligidan foydalanadi. U bir o'q bilan ikki quyoni urish qabilida ish tutadi. Bo'ri Qizil Shapkachadan safari haqidagi ma'lumotni osongina bilib olgach, endilikda qizchani o'ziga qo'shib uning buvisini ham yeyish payiga tushadi. Ammo Qizil Shapkachaning baxtiga o'tinchilar kelib qolishadi. Ularning yordami bilan Qizil Shapkacha va buvisi omon qoladilar.

Ertakni o'quvchi yoki tinglovchi har bir bola voqeani mana shunday ijobiy tugashini xush ko'radi. O'sha quvnoq, o'ktam Qizil Shapkachaning bo'riga yem bo'lishini aslo xohlamaydi. Ertakning umrboqiyliigi va jahongashtaligi ham ana shunda.

QIZIL SHAPKACHA

Bir bor ekan, bir yo'q ekan, bir qishloqda jajjigina bir qizcha bor ekan: u dunyoda tengi yo'q, juda yoqimtoy qiz ekan. Oyisi uni jonidan ham yaxshi ko'rar ekan, buvisi bo'lsa undan ham yaxshi ko'rar ekan.

Buvisi nevarasining tug'ilgan kuni munosabati bilan qizchaga bitta qizil shapkacha sovg'a qilibdi.

O'shandan beri qizcha qayoqqa borsa, shu chiroyli, yangi qizil shapkachasini kiyib borar ekan. Shuning uchun qo'ni-qo'shnilar uni ko'rganda:

- Ana, Qizil Shapkacha kelyapti! – der ekanlar.

Bir kuni oyisi somsa pishirib, qizchaga aytibdi:

- Oying aylansin, Qizil Shapkacha, mana bu somsa bilan kuvachadagi yog'ni buvingga oborib bergin, eson-omonligini bilib kelgin.

Qizil Shapkacha kiyinib, buvisini ko'rgani narigi qishloqqa ketibdi. U o'rmondan o'tayotsa, oldidan bo'z Bo'ri chiqib qolibdi. Bo'ri Qizil Shapkachani yamlab yuborgusi kelibdi-yu lekin botinolmabdi, chunki shu yaqin orada o'tinchilar daraxt kesib yurar, boltalarning taraq-turuq ovozi eshitilib turar ekan.

Bo'ri yalinib qizdan:

- Qizil Shapkacha, qayoqqa ketyapsan?- deb so'rabdi.

Qizil Shapkacha bo'lsa, o'rmonda to'xtab, Bo'ri bilan gaplashishning qanday qo'rqinchli ekanini bilmas ekan. Shuning uchun ham u Bo'ri bilan salomlashibdi-da, keyin debdi:

- Buvimni ko'rgani ketyapman, buvimga mana bu somsalar bilan kuvachada yog' oboryapman.

- Buvingning uyi uzoqdami? – deb so'rabdi Bo'ri.

- Ha, ancha uzoqda, - deb javob beribdi Qizil Shapkacha, - tegirmon orqasidagi qishloq bor-u, hov ana, eng chekkadagi uyni ko'ryapsanmi –o'sha.

- Yaxshi, - debdi Bo'ri, - men ham buvingni ko'rib kelaman. Manavi yo'ldan boraman, sen bo'lsang anavi yo'ldan bor. Ko'ramiz, kim oldin borarkan.

Bo'ri eng yaqin yo'ldan g'izillab chopib ketibdi.

Qizil Shapkacha bo'lsa, eng uzoq yo'ldan yurib ketibdi.

Qizcha yo'lma-yo'l to'xtab, gullar teribdi, guldasta yasabdi. Qizil Shapkacha hali tegirmon yo'luga yetmagan ekan, Bo'ri kampirning uyiga yetib kelib, eshikni taqillatibdi:

- Taq-taq!

- Kim? – deb so'rabdi kampir.

- Men nevarangiz Qizil Shapkachaman, - deb javob beribdi Bo'ri ovozini ingichka qilib.- Siznikiga mehmon bo'lib keldim, somsa bilan kuvachada yog' keltirdim.

Kampir bu vaqt to'shakda kasal bo'lib yotgan ekan. U chindan ham Qizil Shapkacha kelgandir deb o'ylab, shunday debdi:

- Jonginam, ipni tort, eshik ochiladi!

Bo'ri ipni tortibdi – eshik ochilibdi. Bo'ri chopib borib, kampirni bir yamlab yutib yuboribdi. Bo'ri judayam och ekan, negaki u uch kundan beri ovqat yemagan ekan-da.

Keyin Bo'ri eshikni yopib, kampirning to'shagiga kirib yotibdi-da, Qizil Shapkachani kuta boshlabdi. Tezda Qizil Shapkacha kelib, eshikni taqillatibdi:

Taq-taq!

- Kim? – deb so'rabdi Bo'ri.

Qizil Shapkacha Bo'ring xunuk ovozi eshitib, avval qo'rqibdi, keyin buvim tumov-pumov bo'lgandir, - deb o'ylab, javob beribdi:

- Men, nevarangiz Qizil Shapkachaman. Sizga somsa bilan kuvachada yog' keltirdim.

Bo'ri yo'talib olib, ingichka ovoz bilan:

- Ipni tort, jonginam, eshik ochiladi, - debdi.

Qizil Shapkacha ipni tortsa – eshik ochilibdi.

Qizcha uyga kiribdi. Bo'ri bo'lsa ko'rpaga burkanib olib, debdi:

- Somsani stolga, kuvachani tokchaga qo'y, o'zing yonimga kelib yot! Juda charchagansan.

Qizil Shapkacha bo'ri bilan yonma-yon yotib, undan so'rabdi:

- Voy buvijon, qo'llaringiz buncha uzun?

- Seni mahkamroq quchoqlash uchun, jonginam!

- Buvijon, oyoqlaringiz buncha katta?

- Tezroq chopish uchun, jonginam!

- Buvijon, quloqlaringiz buncha katta?

-Yaxshiroq eshitish uchun, jonginam!

- Buvijon, ko'zlaringiz buncha katta?

- Seni yaxshiroq ko'rish uchun, jonginam!

- Buvijon, tishlaringiz buncha katta?

-Seni tezroq yeb qo'yish uchun, jonginam!

Qizil Shapkacha dod deguncha qo'ymay, yovuz Bo'ri unga yopishib shippagi va qizil shapkasi bilan birga yutib yuboribdi.

Baxtni qarangki, shu vaqt uy yonidan o'tinchilar o'tib borayotgan ekanlar.

Ular shovqin-suronni eshitib, uyga kiribdilar va Bo'rini o'ldiribdilar. Keyin uning qornini yorsalar, ichidan Qizil Shapkacha bilan buvisi eson-omon chiqibdi¹.

DANIEL DEFO

(1660-1731)

Daniel Defo jahon adabiyoti tarixiga o'lmas «Robinzon Kruzo» asarining muallifi sifatida kirgan. U ingliz va Yevropa adabiyotida roman janriga asos solgan mashhur yozuvchidir. O'z zamonasining ilg'or ziyolilaridan bo'lgan D.Defo ajoyib publisist, talantli jurnalist sifatida ham shuhrat qozongan.

Daniel Defo savdogar oilasida tug'iladi. Uning otasi Jems Fo puritanlik mazhabiga sodiq edi. (Puritanlar – Jeneva ruhoniysi Jan Kalvin ta'limoti tarafdorlari edilar.) Puritanlik o'sha paytda ko'tarilib kelayotgan burjuaziya mazhabi bo'lib, ular diniy e'tiqod har kimning shaxsiy ishi deb bilgan holda, Angliyaning amaldagi rasmiy davlat cherkovi dinini tan olmas edilar. Puritanlar reaksiyon monarxiyaga qarshi kurash olib bordilar. Puritan mazhabi o'z muhiblaridan jo'n hayot kechirishni talab qilar, o'yin-kulgi, teatr tomoshalari ham ular nazarida katta gunoh hisoblanar edi.

¹ Jumaboye M. Bolalar adabiyoti. – T.: O'qituvchi, 1994. – B. 243-246.

Bo'lajak yozuvchini otasi puritan diniy akademiyasiga o'qishga beradi. Ammo D.Defo savdo ishiga qiziqib, umrining oxiriga qadar yirik kommertsant bo'lib qoladi. Tijorat ishlari bilan Yevropaning juda ko'p mamlakatlariga – Portugaliya, Ispaniya, Italiya va Fransiyaga boradi. D.Defo savdo-sotiq ishi bilan shug'ullangani holda mamlakat hayotida yuz berayotgan voqealarga ham aralashadi. Ko'p sonli maqola va pamfletlarida feodal-aristokratlar bilan cherkov reaksiyasini fosh qiladi. Burjua –parlamenti tartiblarini yoqlab chiqadi.

Daniel Defoning adabiy faoliyati nihoyatda keng va rang-barang. Uning bir talay maqola va pamfletlaridan tashqari, ekonomika, tarix, pedagogika, statistika, geografiya, falsafa, meditsinaga bag'ishlangan bir qancha asarlari bor.

«ROBINZON KRUZO» ROMANI

Daniel Defo buyuk kashfiyotlar davrida yashadi. U jahongashta sayyohlar, savdogarlar, oson yo'l bilan boylik orttirish va dovrug' qozonishni orzu qilgan turli xil kishilar, yangi yerlar ochish, yangi savdo bozorlarini qidirib topish, odam oyog'i tegmagan manzillarni aniqlashga intilgan burjua vakillari hayotidan ko'plab asarlar yaratdi. Lekin yozuvchiga shuhrat keltirgan asari «Robinzon Kruzo» (1719) romani bo'ldi.

«Robinzon Kruzo» romani shunday bir davrda, Angliyada paydo bo'lishi ajablanarli emas. Chunki Buyuk Britaniya har tomondan dengiz va okeanlar bilan o'ralgan xilma-xil sarguzashtlar, ajoyib-g'aroyib hodisalarga juda boy mamlakat

ediki, bular D.Defoning romani uchun yaxshi material bergan. «Robinzon Kruzo» asarining yozilishiga sabab bo'lgan ayrim konkret faktlar, materiallar ham bor.

1713 yili ingliz yozuvchisi Richard Stil «Angliyalik» nomli jurnalda Aleksandr Selkirk to'g'risidagi ocherki bilan chiqadi. Aleksandr Selkirk Shotlandiya matrosi bo'lib, kema kapitani bilan janjallashib qoladi. Uni Janubiy Amerikaning Chili qirg'oqlaridagi Xuan Fernandes orollaridan biriga tushirib ketadilar. Selkirk kimsasiz orolda 4 yilu 4 oy hayot kechiradi. U deyarli yovvoyilashib qoladi. 1709 yili sobiq matrosni uchratgan ingliz kemasi uni Angliyaga olib ketadi. Aleksandr Selkirkning ko'rgan-kechirganlari katta shov-shuvlarga sabab bo'ladi.

Bundan tashqari, D.Defo dengizchilar, sayyohlar hayotiga oid ko'plab kitoblar bilan ham tanishib chiqqan. Bunday hodisalar «Robinzon Kruzo» romanining yaratilishi uchun turtki bo'lgan bo'lsa-da, D.Defoning kitobi mutlaqo original asar hisoblanadi. Agar Aleksandr Selkirk – jonli odam, kimsasiz orolda 4 yildan oshiqroq vaqt ichida yovvoyilashib ketsa, D.Defoning fantaziyasi bilan yaratilgan qahramon Robinzon Kruzo 28 yil yashaydi va u bani odamga xos bo'lgan barcha xususiyatlarni o'zida to'la saqlab qoladi.

Robinzon Kruzo yoshlik chog'idan dengizga juda qiziqadi. Shuning uchun u ota-onasining gapiga quloq solmay, uydan chiqib ketadi. Londonga borib savdo kemasining kapitani bilan do'stlashadi va u bilan Afrika sohillariga mol olib borib savdo qilib yuradi. Kunlardan bir kuni kemaga jazoyirli qaroqchilar

hujum qilib, Robinzonni asir oladilar. Bir necha vaqt qullik azobini chekkan Robinzon o'ziga o'xshash qul negr yigiti Ksuri bilan birga qochadi. Ular ochiq dengizda Portugaliyaning kemasiga duch keladilar. Bu kema Robinzon va uning hamrohini Braziliyaga olib boradi, Robinzon Ksurini kema kapitaniga qul sifatida sotadi.

Braziliyada bir qancha vaqt dehqonchilik bilan shug'ullangach, Robinzon oson pul topish maqsadida, yana savdo kemasiga chiqadi. Bu kema halokatga uchrab, Robinzonning yolg'iz o'zi kimsasiz orolga tushib qoladi. U o'zini yo'qotmay halokatga uchragan kemadan omon qolgan buyumlarni qirg'oqqa tashib oladi. Sohilga yaqin yerda boshpana quradi, yerto'la qazib, uning atrofini mustahkamlaydi. O'ziga yog'ochdan stol-kursilar yasab oladi, kalendar tutadi. Ovchilik qiladi, yovvoyi echkilarni tutib, qo'lga o'rgatadi. Dehqonchilik bilan shug'ullanadi. Vataniga qaytish maqsadida qayiq yasash ishi bilan ko'p ovora bo'ladi. Orolida yashagan kuniga 25 yil to'lganda, ittifoqo bir yovvoyi yigitni odamxo'rlardan qutqarib, unga Jumaboy deb nom beradi. Yana birmuncha vaqt o'tgach, uning oroliga kelgan yovvoyilar qo'lidan Jumaboyning otasini va oq tanli bir ispaniyalik kishini qutqaradi. Orolida yashayotganining oxirgi yili bir ingliz kemasida isyon ko'targan matroslar kema kapitanini kimsasiz orolda qoldirib ketmoqchi bo'lganda, Robinzon o'z hamrohlari bilan u kapitanni qutqaradi. Buning evaziga ingliz kemasining kapitanini Robinzon va uning sheriklarini Angliyaga eltib qo'yadi.

«Robinzon Kruzo» romani bosilib chiqqach, katta shuhrat qozondi va adib bu muvaffaqiyatdan foydalanib, o'sha 1719 yili asarning ikkinchi qismini – «Robinzon Kruzoning keyingi sarguzashtlari» ni yozdi. Romanning ikkinchi qismida qahramon dunyoning juda ko'p joylarini aylanib chiqadi: Madagaskar, Hindiston, Xitoy, Sibir, Arxangelsk va Tobolskda bo'ladi. Ilgari yashagan kimsasiz orolga borib, koloniya tashkil qiladi.

D.Defo romanining ikkinchi qismi muvaffaqiyat qozonmasa-da, har holda kitobxonlarda birmuncha qiziqish uyg'otdi.

Bundan so'ng, ko'p o'tmay, D.Defo o'z asarining uchinchi qismi – «Robinzon Kruzoning jiddiy mulohazalari» ni (1720) yozdi. Ammo Robinzon Kruzo haqidagi so'nggi qism kitobxonlar ishonchini oqlamadi. Bu asar diniy, axloqiy mulohazalardan, tijorat ishlariga daxldor pand-nasihatlar yig'indisidan iborat bo'lib qoladi. Birinchi qismda chaqqon, tadbirkor bo'lgan qahramon oxirgi qismda o'z jozibadorligini yo'qotib, kishini zeriktiradigan ezma nasihatgo'yga aylanadi.

D.Defoning trilogiyasi orasida eng ommalashgan, kitobxonlar hurmatini qozongani uning birinchi kitobidir.

«Robinzon Kruzo» romanining asosiy qismi yolg'iz insonning kimsasiz orolda yovuz tabiat kuchlari bilan yuzmayuz olishuviga bag'ishlangan. Bu kurashda qahramon g'alaba qozonadi, yovvoyi orolni inson yashaydigan ajoyib makonga aylantiradi. U og'ir sharoitda faqat o'z kuchi, aql-irodasiga ishonib ish ko'radi. Yozhuvchi bu bilan go'yo inson kishilar

jamiyatidan ajralgan holda ham yashay olishi mumkin, degan XVIII asr falsafasiga xos qarashni isbotlamoqchi bo'ladi.

Romanda XVIII asr kishilarining qarashlariga binoan «tabiiy odam» tushunchasi o'rtaga tashlanadi. Yozuvchi Robinzonni «tabiiy odam» sifatida olib, uning ibtidoiy holatidan to burjuaziya madaniyatiga qadar bosib o'tgan yo'lini tasvirlaydi. Bu bilan insondagi «tabiiy odam» xususiyatlari hamma vaqt o'zgarmasdan qoladi, deb hisoblaydi. Tarix individlardan, «tabiiy odam»lardan boshlanadi, degan bunday xom xayollarni faylasuflar o'z vaqtida fosh qilgan edilar.

O'sha vaqtlarda insoniyat taraqqiyoti zamirida ijtimoiy mehnat munosabatlari yotadi, deb ta'kidlanar edi. Shuning uchun ham Robinzon Kruzo kimsasiz orolda 28 yil umr kechiradiki, uning ixtiyorida insoniyatning uzoq yillik tarixi davomida yaratilgan mehnat qurollari: bolta, mix, miltiq, o'q-dori, mato, ip, igna, siyoh, qog'oz hamda arpa va sholi doni, tavrot kitobi mavjud edi. Robinzon ana shu buyumlar yordamida yerto'la quradi, ovchilik, dehqonchilik, chorvachilik qiladi, kiyim-kechak, oziq-ovqat tayyorlaydi. Agar kishilik kollektivi tomonidan yaratilgan ana shu mehnat qurollari bo'lmaganda, Robinzon orolda uzoq yillar yashab, tirikchilik qilolmas edi.

Robinzon oroldagi turmushi, kundalik mehnati ikir-chikirlarigacha batafsil hikoya qilinadi. Qahramonning o'y-fikrlari, bajaradigan ishlari, tashvish va quvonchlari shu qadar sodda, haqqoniy tasvirlanadiki, kitobxon beixtiyor unga ishonadi. Robinzon Kruzo obrazi o'quvchining ko'z o'ngida

jonli kishidek gavdalanadi. Syujet voqealarining sodda, qiziqarli tilda hikoya qilinishi asarning o'qimishli bo'lishini ta'minlagan.

ROBINZON OBRAZI

Robinzon kuch-qudratli, tadbirkor kishi. Undagi tashabbuskorlik, iroda va g'ayrat bitmas-tuganmas. Robinzon eng og'ir daqiqalarda ham tushkunlikka tushmasdan, yuz bergan vaziyatdan qutulish yo'lini topadi. U zamonasining, o'sha davr uchun ilg'or fikrli burjua sinfining farzandi. Shuning uchun ham Robinzon tabiatida qarama-qarshilik bor. Robinzon xarakteridagi burjua kishisiga xos alomatlarni dengizda savdogarchilik qilishi, afrikaliklarga asir tushganda do'stlashib qolgan negr yigiti Ksurini qul sifatida sotib yuborishi lavhalarida ko'rish mumkin.

Robinzon Ksurini qul sifatida sotayotganda, qora tanlilar oq tanlilarga butunlay qaram bo'lishi kerak, degan tushunchada edi. Shuning uchun ham chin do'stlik uning hayotida o'z ma'nosini yo'qotadi.

Odam oyog'i tegmagan orolga tushib qolgan Robinzon bu orolni o'zining xususiy mulki deb hisoblaydi. Og'ir mehnat qilayotganida, birorta yovvoyi odamni tutib olib, barcha og'ir ishlarni unga buyurish, o'zi esa xo'jayinlik qilish ilinjida yuradi. Darhaqiqat, Robinzon birinchi bor uchrashgan yovvoyi odam – Jumaboyni o'z xizmatkoriga aylantiradi. Bu yovvoyi yigitni juma kuni odamxo'rlar qo'lidan qutqargani uchun unga Jumaboy deb nom beradi. Yigitning asl nomini hatto

surishtirib ham o'tirmaydi. Robinzonning Jumaboyga o'rgatgan ilk so'zi «janob» bo'ldi, negaki, Jumaboy Robinzonga murojaat qilganida daf'atan ana shu «janob» so'zini ishlatishi kerak. Lekin Robinzon Jumaboydagi aql, idrok, farosatni ko'rgach, unga nisbatan o'z fikrini o'zgartiradi. Jumaboy bilan yumshoq muomala qiladigan, uni o'ziga yaqin tutadigan bo'lib qoladi.

Robinzon Kruzo o'z orolida burjua kishisiga xos xo'jalikni barpo etadi. U tashkil qilgan dehqonchilik, chorvachilik chinakam «burjua» xo'jaligiga o'xshaydi. Chunki bu orol yolg'iz uning mulki, Robinzon esa orolning mutlaq hokimi hisoblanadi. Robinzon har bir narsaga xususiy mulkchi nuqtai nazaridan undan keladigan foydaga qarab baho beradi. Masalan, daraxtlar uning uchun faqat qurilish material, hayvonlar-ozuq-ovqat manbai va hokazo.

Xuddi muallifning o'zi singari, qahramon ham har xil narsalarga ishonadi. Har bir ko'rgan tushi biror hodisadan darak beradi, deb o'ylaydi. Robinzon Kruzo kimsasiz orolga tushib qolganini ilohiy kuchning irodasi, otasining gapiga kirmagani uchun unga berilgan jazo, deb tushunadi. Har kuni uch mahal tavrot kitobini mutolaa qilishni esdan chiqarmaydi. Ammo Robinzon xarakteridagi boylarga xos sifatlar uning ishchanligi, uddaburonligi, chaqqon va tadbirkorligi oldida ojiz va rangsiz bo'lib qoladi. Robinzon eng avval mehnat kishisi. U kitobxonning ko'z o'ngida o'jar tabiatni o'ziga bo'ysundirgan zahmatkash inson sifatida gavdalanadi.

Robinzon orolda o'zi yakka qolganida umidsizlanmaydi, balki mudom vataniga qaytib borish, kishilar jamiyatiga qo'shilishni orzu qiladi. U orzumand inson sifatida kitobxonning diqqatini qozonadi.

Qahramon har kungi kechmishlarining kundaligini yozib borishdan erinmaydi. U oroldagi hayoti bilan inson ijodiy imkoniyatlarining katta ekanligini namoyish qiladi. Yigirma sakkiz yil kimsasiz orolda mehnat bilan yashab, butun qobiliyati va iqtidorini takomillashtira boradi. Bu jihatdan D.Defoning romani XVIII asr ma'rifatchilik adabiyotining ilk namunasi ekanini ko'ramiz. «Robinzon Kruzo» ning tarbiyaviy ahamiyati, o'lmas asarlardan biri bo'lib qolishining boisi undagi o'jar tabiatni o'zgartiruvchi mehnatning madh etilishidir. Robinzon burjua jamiyati vakili, lekin unda insonparvarlikka xos qarashlar yo'q emas. Qahramon o'z hayotini xavf ostiga qo'yib bo'lsa ham, Jumaboyni, uning otasini, oq tanli ispan kishisini hamda kema kapitanini o'limdan qutqaradi. Uning yovvoyi odamlar bilan bo'lgan munosabati (Jumaboy, uning otasi) haqiqiy do'stlikka aylanib ketadi.

«Robinzon Kruzo» romani bolalar kitobi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Robinzon bajarayotgan mehnat jarayonining batafsil hikoya qilinishi yosh kitobxonlarda alohida havas uyg'otadi. Qahramon o'quvchining ko'z o'ngida goh toshyo'nar, goh dehqon, goh duradgor, goh kemasoz, goh yer haydovchi, goh ovchi sifatida gavidalanadiki, bu yosh kitobxonga olam-olam huzur bag'ishlaydi. Robinzon bu xildagi ishlarni bajarar ekan, juda katta qiyinchiliklarga duch keladi.

Ammo irodasi qattiq bo'lgan Robinzon o'z maqsadiga erishish uchun har qanday dushvorliklarni yengadi. Yosh kitobxon borgan sari kimsasiz orolda Robinzon hayotining mukammallashib, mazmun kasb etib borayotganiga guvoh bo'ladi. Ayniqsa, asarning sodda, jozibador tili va uslubi bolalarda qiziqish uyg'otib, ularda mehnatga hamda insonga hurmatini tarbiyalaydi.

D.Defo asarining tarbiyaviy ahamiyatini frantsuz ma'rifatparvari Jan Jak Russo va chex yozuvchisi Yulius Fuchik yuqori baholagan.

«Robinzon Kruzo» romani bosilib chiqqandan beri ikki yarim asrdan ko'proq vaqt o'tdi. Shunga qaramay, D.Defoning ajoyib asari hamon kitobxonlarga badiiy zavq beradi.

«Robinzon Kruzo» romani dunyoning juda ko'p tillariga tarjima qilingan. Jumladan, o'zbek tiliga ham bir necha bor o'girilgan va o'zbek kitobxonining eng sevimli asarlaridan biriga aylangan.

O'rta Osiyoning Rossiya tomonidan bosib olinishi, 1870 yillardan boshlab Toshkentda «Turkiston viloyatining gazetasi» ning nashr etilishi, jahon adabiyotining nodir asarlari mahalliy tillarga, jumladan, o'zbek tiliga tarjima qilinishi o'zbek kitobxonlarini ilg'or adabiyot namunalari bilan tanishtirish bobida qilingan bebaho ishlardan hisoblanadi. O'zbek tiliga ilk marotaba tarjima qilingan asarlar orasida Daniel Defoning «Robinzon Kruzo» romani birinchi o'rinlarda turadi. Muhammad Fozilbek Otabek o'g'li tomonidan qilingan tarjimada asar qahramoni Robinzon o'ta dindor kishi sifatida

berilgan. Romanning Yo'ldosh Shamsharov qalamiga mansub keyingi tarjimai avvalgi xatolardan xoli va ancha mukammal chiqqan.

«Robinzon Kruuzo»ning muvaffaqiyat qozonishi adibni yana bir qancha asarlarini yozishga undadi. «Kapitan Ginglton» (1720), «Kavalerning memuarlari» (1721), «Mashhur Moll Flendersning quvonch va iztiroblari» (1721), «Polkovnik Jakning tarixi va ajoyib hayoti», (1722), «Roksana» (1724) va boshqalar D.Defoning iste'dodli romannavis ekanligidan dalolat beradi. D.Defo romanlarining qahramonlari burjua tuzumining adolatsiz, rahm-shafqatsiz sharoitida tug'ilib o'sgan kishilar obrazlaridir. Ularning har biri ana shu adoltsiz jamiyat bilan yakkama-yakka, ayovsiz kurashga kirishadilar. Bu kurashda goh mag'lubiyatga uchasalar, goh g'alaba qozonadilar.

D.Defo uzoq yillik jurnalistlik faoliyati yordamida o'zi yashab turgan Angliya burjua mehnatini juda yaxshi o'rgangan. Bu esa asarlarida burjua jamiyatning chirkin hayotini haqqoniy tasvirlashga imkon bergan.

Daniel Defo realistik, ma'rifatparvarlik ruhidagi romanlari bilan ingliz adabiyoti taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan san'atkor yozuvchi. U o'z davri hayotini badiiy umumlashtirish orqali adabiyotning xalqchil bo'lishi uchun kurashadi.

JONATAN SVIFT

(1667-1745)

Angliyaning talantli yozuvchisi, buyuk satirik Jonatan Svift Irlandiyaning poytaxti Dublinda ruhoniylar oilasida tug'ildi va bolalikdan diniy ma'lumot oldi. U bir necha yil yirik ingliz amaldori Vilyam Templ saroyida shaxsiy kotib vazifasida ishladi. Templning boy kutubxonasidan foydalanish Jonatan Sviftning hayotida chuqur iz qoldirdi. Shu yerda bo'lajak yozuvchi xilma-xil kishilar, siyosiy arboblardan bilan tanishdi. Jonatan Svift keyinchalik Dublin universitetining diniy bilimlar fakultetini bitirib, shu shahar ibodatxonasining noziri lavozimida ish boshladi. U mazkur vazifasi tufayli Londonga tez-tez kelib turadi, zamonasining mashhur adiblari Aleksandr Pop, Adisson, Stil hamda dramaturg Geylar bilan do'stlashadi. Ayni vaqtda jurnalist sifatida tanilib, birin-ketin hajviy asarlari: «Kitoblar jangi», «Bochka haqida ertak» (1704), «Movutfurush xatlari» (1724) bosilib chiqadi.

«GULLIVERNING SAYOHATLARI» ROMANI

Jonatan Sviftga jahon miqyosida shuhrat keltirgan, ijodining gultoji bo'lib qolgan asari – «Lemyuel Gulliverning jahondagi bir necha olis kemalar kapitani sifatida qilgan sayohatlari» yoki qisqacha aytganda, «Gulliverning sayohatlari» (1726) dir. Roman qahramoni afsonaviy mamlakatlar – Liliputiya, ulkan odamlar mamlakati Brobdingnegga, Laputa, Glabbdobribga hamda aqqli otlar mamlakati bo'lgan Guigngmiyaga sayohat qiladi. Qahramon o'z sayohati davomida uchratgan fantastik vaziyatlar, afsonaviy

obrazlar, yozuvchi mubolag'asining kuchi bilan yaratilgan xilma-xil manzaralarning barchasi zamon voqeligini realistlik tarzda chuqur tasvirlashga xizmat qiladi. Svift satirasining kuchi ham, u yaratgan ajoyib asarning asrlar davomida o'z qiymatini yo'qotmay kelayotganligininng sababi ham ana shunda.

Roman hayratomuz syujeti, ajoyib-g'aroyib obrazlar va lavhalarga boyligi bilan barcha yoshdagi kitobxonlarni maftun etadi. Bu asar shunchaki kulgi uchun yozilgan bo'lmay, balki unda o'sha davr siyosati, fani va madaniyatiga nisbatan yozuvchining munosabati ham o'zining haqqoniy ifodasini topgan.

«Gulliverning sayohatlari» romani to'rt qismdan iborat. Birinchi qismda Liliputlar – jimit odamlar mamlakati haqida hikoya qilinadi. Bu mamlakat kishilari oddiy odamlardan 12 barobar kichikdir. Liliputiya, majoziy ma'noda, yozuvchi yashab turgan Angliya davlatidir. Undagi barcha hodisalar Angliyadagi ijtimoiy ahvolni eslatadi. Liliputiya yashovchilar haddan tashqari kichkina odamlar bo'lsa-da, ularning o'z qirol, ministr, harbiy qo'shini, dengiz floti va turli-tuman qonunlari mavjud. Bu mamlakat amaldorlari xalqning manfaatidan ko'ra o'z foydasini ko'proq o'ylaydi. Liliputiya ham, Angliyada bo'lgani kabi ikki xil partiya bor. Bular baland poshnalilar hamda past poshnalilar partiyasi deb ataladi. Mazkur partiyalar Angliyadagi torilar bilan vigilar partiyasini eslatadi. Har ikkala partiya o'rtasida doimo nizo davom etadi. Ammo ularning siyosatlari orasida unchalik katta farq yo'q, tafovut faqat poshnasining baland yoki past ekanligidir.

Liliputiya qo'shni davlat – Blefuskuga qarshi harakatlarini olib boradi. Liliputlar qiroli qo'shni davlat qiroli bilan tuxumni qaysi tomonidan sindirib yeyish to'g'risida kelisha olmay urush boshlaydi. Pishgan tuxumni qanday iste'mol qilish-poynak tomonidanmi yoki nish tomonidan sindirib yeyish kerakmi, ana shunga ko'ra urushuvchi dushman tomonlar ***poynakchilar*** va ***nishchilar*** deb ataladilar. Bu lavhalarda diniy kelishmovchiliklar ham ayovsiz tanqid ostiga olinadi. Agar Liliputiya J.Svift yashayotgan Angliyani eslatsa, Blefusku tisolida Fransiyaning ko'rinishi mumkin. Bu janjal bizga Angliya bilan Fransiya o'rtasida uzoq davom etgan, ispan taxti uchun olib borilgan urushni anglatadi. Hukmron doiralarning urush siyosatidan xalq ommasi norozi edi. Demokratik kurash tarafdori J.Svift bu adolatsiz urushni keskin qoralari ekan, xalqning noroziligini ifodalashga ham alohida e'tibor beradi.

Liliputiya'dagi urf-odatlar, qonun-qoidalar Angliya mustabid tuzumiga, parlament partiyalariga, cherkov ixtiloflariga nisbatan o'tkir hajvdan iborat. Yozuvchi bachkana, juda mayda odamlarning kibru havosi, maqtanchoqligi, dimog'dorligini tasvirlash orqali Angliya hukmron doiralarning asl qiyofasini chizib beradi. Liliputlarning imperatori o'z fuqarolaridan atigi tirnoqcha baland ekanligi bilan mag'rurlanadi. Ana shu arzimagan narsa uchun katta lavozimlarga ko'tarilish ingichka arqon va ingichka tayoq ustidan mumkin qadar balandroq sakragan kishiga nasib qiladi.

Sotiboldi Yo'ldoshev tarjimasidan olingan quyidagi parcha Liliputiya mamlakati haqidagi yozuvchi kinoyasini ifodalaydi. «Dor ustida mohirlik bilan raqs tushadigan kishilarni eng yuqori davlat lavvozimlariga ko'tarish yoki yog'och ustidan chaqqonlik bilan sakraydigan, yoinki uning ostidan o'tadiganlarga ordenlar berish kabi sharmandali odatlarni olaylik, bu urf-odatlarni hozir hukmronlik qilib turgan imperatorning bobosi joriy etgan»¹.

Agar Gulliver liliputlar mamlakatida ulkan odam – «Tog' odam» deb nom chiqargan bo'lsa, ulkanlar yurti Brobdingnegda o'zi liliput holiga tushib qoladi. Chunki ulkan odamlar oddiy odamlardan 12 barobar katta va bahaybat qiyofadadir. Bu yerda Gulliver «mayda hashorot» ga o'xshaydi. Ulkan odamlar mamlakati – Brobdingneg yozuvchi tasvirida adolatli monarxiyani eslatadi. Ulkan odamlar qiroli o'z mamlakatini insof, adolat va aql kuchiga tayanib idora qiladi. Urushlarni qoralaydi. Gulliver ulkan odamlar orasida ekan, uning bu mamlakat qiroli bilan olib borgan suhbatlari diqqatga sazovor. Gulliver qiroлга o'z vatani Angliya haqida, uning ijtimoiy tuzumi, hayot sharoitlari, armiyasi, amaldorlari, harbiy qurol-aslahalari va qo'shni davlatlar bilan olib boradigan urushlari haqida batafsil gapirib beradi. Ulkanlar qiroli bundan juda hayratlanadi. Shu qadar mayda odamchalarning qo'lidan bunchalik ko'p ish kelishiga ishonmaydi. Gulliver qiroлга Angliyada bo'lgani kabi porox va zambarak yasashni o'rgatmoqchi bo'lganida, qiroл g'azablanib,

¹ Svift J., Lagerlyof C. G'aroyib sayohat: Qissalar. – T.: Yulduzcha, 1989.- B. 31 .

tinchlanişni buyuradi. Agar yana qurol haqida gap ochsa, Gulliverni jazolayman, deb qo'rqitadi.

Bu sahifalarda yozuvchi Angliya voqeligini hikoya qilar ekan, yo'l-yo'lakay uning urishqoq siyosatini tanqid ostiga oladi. Ulkanlar mamlakati ideal davlat sifatida J.Svift zamonasidagi Angliyaga qarama-qarshi qo'yiladi.

Gulliver sayohatlarining uchinchi qismida olimlar mamlakati – Laputaga boradi. Bu yerda olimlarning ajoyib ixtirolarini ko'zdan kechiradi. Balnibarbi mamlakatiga borib, Lagadodagi Buyuk akademiya bilan tanishadi. Glabbdobrib mamlakatida yashovchi maftunkor va sehrgarlarni uchratadi. So'ng Yaponiyaga o'tadi.

Turmushdan, hayot talablaridan ajralib qolgan, hech kimga foydasi tegmaydigan fanni J.Svift achchiq kulgi ostiga oladi. Laputada bir olim sakkiz yil mobaynida qanday qilib bodringdan quyosh energiyasini ajratib olib, undan yoz sovuq kelganda foydalanishni mo'ljallaydi. Boshqalari o'rgimchak inidan jun, muzni kuydirib porox olish, uyni poydevoridan emas, balki tomidan qurish kabi loyihalar ustida bosh qotiradilar.

J.Svift bu bilan Buyuk akademiya olimlarining xomxayol, o'zlari esa turmushdan ajralib qolgan kishilar ekanligi ustidan kuladi. Yana boshqa bir olim yerni to'ng'iz kuchi yordamida haydash usulini «ixtiro» qiladi, bu usul omoch, yer haydaydigan hayvon va ishchi kuchini tejar emish. Shunday qilib, bu xomxayol olimlar uchuvchi oroliga joylashib olib, yerda yuz berayotgan voqealardan butunlay bexabar ish

ko'radilar. Yozuvchi barcha ilm ahlini emas, balki soxta fanni, hayotdan ajralib qolgan xayolparast olimlarni tanqid qiladi.. J.Svift Lagado akademiklarining bu «ixtirolari», «takliflari»dan birortasi ham nihoyasiga yetkazilmaganini qayd etadi.

Muallif olimlar mamlakatini ta'riflar ekan, «universal dohiy» nomini olgan mashhur bir olim haqida yozadi: «Olimning gapiga ko'ra, u o'ttiz yildan beri butun tafakkurini insoniyat hayotini yaxshilashga bag'ishlayotganmish. Uning qo'l ostida ellikta yordamchi ishlayapti. Birlari havoni quruq, zich moddaga o'xshatib quyultirishib, undan selitra olishmoqda, suv qismini suzishmoqda, boshqalari marmarlarni yostiq va to'g'nag'ich sanchadigan bolishchalar uchun maydalashayapti, uchinchilari tirik otning tuyog'iga toshday qattiqlik berish bilan ovora. Olimning o'ziga kelsak, – yaqin kelajakda qirollikda yaydoq qo'ylar zotini yarataman, degan umidda».

Romanning to'rtinchi qismi – guignonmlar mamlakatiga sayohat – burjua tuzumiga nisbatan g'azabli zaharxandadan iborat bo'lib, yozuvchi unda o'z vatandoshlari hayotining g'ayriinsoniy va nohaqlik asosiga qurilganligini ko'rsatishga harakat qiladi. Bu mamlakatda inson qiyofasidagi ikki oyoqli mahluqlar – yexular hamda aqlli, dono, halol mehnat bilan kun kechiruvchi jonivorlar – otlar yashaydi. Otlar bilan yexular bir-biriga keskin qarama-qarshi. Yexular ham ichki, ham tashqi qiyofasi iflos va kishini nafratlantiradigan darajada tubandir. Ular qahramonga borgan sari uning Angliyadagi vatandoshlarini eslatadilar. Yexular laganbardor, xunuk, urishqoq hamda axloqi tubanlashib ketgan maxluqlardir. Ular

hammadan ham yaltiroq toshlarga o'ch bo'ladilar. Ana shu tosh uchun bir-birlarini o'ldirishga tayyor turadilar. Yexular o'zlarining barcha illatlari bilan Angliya zodagonlarini eslatadilar.

J.Svift romanining oxirgi qismi bir qancha burja tanqidchilarining yozuvchini odamovi deb ayblashlariga sabab bo'ldi. Ammo mutlaqo unday emas. J.Svift mehnatkash xalqni chin qalbdan sevar edi. Uning og'ir qismatini ko'rib achinar, ammo bu ahvolni yaxshilash yo'lini topolmas edi. Yozuvchi o'zi tasvirlagan ijtimoiy tuzum illatlaridan qutulish yo'lini ko'rsata olmadi. Chunki u yashab turgan davrda burjua tuzumini o'zgartiradigan kuch mavjud emas edi.

Romanning uchinchi qismida J.Svift zolim va bosqinchilarni qirib tashlab, mazlum xalqlar huquqini tiklamoqchi bo'ladigan kishilar haqida hikoya qiladi, ammo bu narsaning realligiga uning o'zi ham ishonmaydi. Kitobning so'nggi qismida tilga olingan ideal tartib odamlar obrazi orqali emas, balki otlar timsolida beriladi. Zotan, shunday ideal tuzum odamlar tomonidan amalga oshirilishiga ishonmaydi. J.Svift hajviyotining g'amgin va hazinligi ham shunda.

GULLIVER OBRAZI

Gulliver obrazi yozuvchining katta yutug'idir. Gulliver XVIII asr Angliyasining o'qimishli, ma'rifatli kishisi. J.Svift qahramoni zamonasining sofdil, insonparvar, haqiqatgo'y vakilidir. Gulliver obrazining o'ziyoq roman muallifini odamovilikda ayblagan

burjua tanqidchilarining fikri xato, asossiz ekanini isbotlaydi. Chunki Gulliver hamma yerda insof, adolat yuzasidan ish ko'rib, fikr yuritadi. U Liliputiya ekan, bosqinchilik urushlariga qarshi chiqadi. Gulliver yerli aholiga yordam berishga, maslahatlarini ayamalikka tayyor. U o'zining kamtarligi, samimiyligi bilan kitobxonning muhabbatini qozonadi. Qahramon o'zidagi kamchiliklarini sira yashirmaydi, Ayni vaqtda maqtanish, kibrlanishga yo'l qo'ymaydi. Albatta, buyuk hajviyotchi J.Svift o'z qahramoni obrazini yaratar ekan, o'zidagi bir qancha xususiyatlarni unda jamlagan. Gulliverdagi gumanizm, o'zgalarning baxt-saodatini o'ylash – bularning barchasi burjua adabiyotshunoslarining adib haqidagi tuhmatlarini rad qiladi. Gulliver o'tkir aql egasi, u hamma yerda ko'rgan-kechirganlarini chuqur idrok etadi. Qahramon o'zi sayohat qilib yurgan mamlakat amaldorlarining zolim bosqinchi ekanligiga qarshi bo'lsa, o'tmishning Brut singari ajoyib respublikachilari bilan faxrlanadi. Qahramon obrazidagi bu xususiyatlar yozuvchining erkin ijtimoiy tuzum tarafdori ekanligini ko'rsatadi. Gulliver obrazining xalqchiligi ana shunda. Gulliver obrazi orqali muallif liliputlar, olimlar va yexularning Angliyadagi barcha prototiplariga qaqshatqich zarba beradi. Liliputiya mamlakatidagi bema'niliklar ustidan kulish, olimlarning soxtaligini fosh qilish, maymun qiyofasidagi insonlar – yexulardan nafratlanish roman qahramonining olijanob insonligini anglatadi.

ROMANNING BADIY XUSUSIYATLARI

«Gulliverning sayohatlari» romanida J.Svift xilma-xil badiiy vositlardan foydalanadi. Ayniqsa, realistik fantastika romanda juda ustalik bilan qo'llanilgan. Muallif birin-ketin aql bovar qilmaydigan uydirmalar, mubolag'alarni to'qib tashlaydi. Ammo ana shu uydirmalar, to'qima lavha va hodisalar J.Svift zamonasi uchun real bo'lgan hayot voqeliklarini bayon qilishga xizmat qiladi.

Liliputlar, ulkan odamlar, yexu va otlarning hayratomuz g'aroyib obrazlari romanda ijtimoiy hodisalarni umumlashtirish uchun bir vositadir. Yozuvchi hajviyoti hamma vaqt Angliyaning davlat tuzumiga, u yerdagi ma'muriy idoralarning bajarayotgan vazifasiga, qirol va saroy amaldorlarining xatti-harakatlariga qarshi yo'naltirilgan. Liliputlar jimit kishilar, ularning aqli, fikrlash qobiliyatlari ham nihoyatda tor va bachkana. Ulkan odamlar har jihatdan ham ulug'dirlar. Yexular esa yirtqich qiyofasi, olchoqligi, vahshiyliги bilan o'zlarining tubanlashgan tabiatini namoyish etadilar.

J.Svift romanning tiliga alohida e'tibor bergan, uning jumalari sodda, salmoqli. Har bir narsa, hodisaga beriladigan ta'rif-tavsiflar nihoyatda qisqa.

«Gulliverning sayohatlari» o'zining yuksak badiiyligi, tanqidiy yo'nalishi bilan jahon adabiyotining ajoyib asarlaridan biri bo'lib qoldi. XVIII asr ingliz ma'rifatchilik realizmi adabiyotining yaxshi namunasi «Gulliverning sayohatlari» romani bolalarning sevimli kitobi sifatida ham mashhur. Bu kitobga N.G.Cherneshevskiy, I.S.Turgenev yuqori baho

berganlar. A.M.Gorkiy «Gulliverning sayohatlari» romanidagi o'tkir satirani alohida ta'kidlagan.

Buyuk satirik J.Svift jahon adabiyoti tarixiga birinchi galda «Gulliverning sayohatlari» nomli o'lmas asari bilan kirgan.

O'rta Osiyoda, jumladan, O'zbekistonda ham J.Svift romani bir necha bor tarjima qilindi va o'zbek kitobxonlarining sevimli asariga aylanib qoldi. 1930 yillarda va undan keyin buyuk ingliz hajvchisining asariga bo'lgan qiziqish kuchayib, 1937, 1948, 1952, 1954, 1974 yillarda «Gulliverning sayohatlari» romani Fattoh Abdullayev, Abdulla Xo'jaxonov, Sotivoldi Yo'ldoshevlar tomonidan o'zbek tiliga tarjima qilindi. O'zbek maktablari darsliklarida mazkur asar ham munosib o'rin olgan. Bularning barchasi «Gulliverning sayohatlari» romanini umri boqiy asar ekanligidan darak beradi.

AKA-UKA GRIMMLAR

Aka-uka (Yakob 1785-1863, Vilgelm 1786-1859) Grimmlar Margburg universitetida o'qishib yurgan chog'laridayoq o'rta asr nemis tarixi va madaniyati, huquq va mifologiyasi, xalq og'zaki ijodi hamda til va adabiyoti bilan shug'ullana boshladilar.

O'qish, o'z ustlarida qattiq ishlash Aka-uka Grimmlar uchun baxt yo'li bo'ldi. Ular avval Gyottingen, keyinchalik esa Berlin universitetining professorlari bo'ldidlar. Yakob nemis tili tarixi grammatikasini mifologiya bilan, Vilgelm esa o'rta asr nemis adabiyoti va xalq og'zaki ijodini chog'ishtirgan holda o'rgana

boshladilar. Nemis xalq og'zaki ijodining gullab yashnashiga, olam keuzishga bir ko'prik yasadilar. Nihoyat, 1812 yilda Aka-uka Grimmlar tomonidan yaratilgan ertaklarning birinchi jildi «Bolalar va oilaviy ertaklar» yuzaga keldi. 1815 yilda ikkinchi jild, 1822 yilda esa har ikkala jildni umumlashtiruvchi uchinchi jild bosilib chiqdi.

Aka-uka Grimmlar ertaklarining ko'pchiligi ertak aytuvchilardan tinglab, ba'zilarini esa dehqonlar bilan suhbatlashib yozib oladilar. Xalqdan olingan ertaklarning har biri ular tomonidan qayta ishlanib, badiiy tus olib yana xalqqa qaytariladi.

Aka-uka Grimmlarning uch jildlik kitoblariga ikki yuzdan ortiqroq ertaklar jamlangan bo'lib, unda mualliflar ko'proq afsonaviy, maishiy va hayvonlar haqidagi ertakda saxiylik, mehnatsevarlik, botirlik kabi fazilatlar bilan birga, qo'rqoqlar ustidan kulish, dangasalar va yolg'onchilikni qattiq qoralash birinchi o'rinda turadi. Shunisi ham quvonchlik, ko'pincha Aka-uka Grimmlarning ertaklarining asosiy qahramonlari shoh va shahzodalar emas, balki kambag'al, beva-bechoralarning o'g'il-qizlari, cho'pon yoki soldat bo'ladi. Ular o'zlarining ibratomuz ishlari bilan ertak tinglovchida chuqur taassurot qoldiradi.

Aql bilan ish ko'rish, bilimdonlik «Tilla g'oz», «Shishadagi arvoq», «Uch aka-uka» ertaklarida yaxshi berilgan.

Aka-uka Grimmlarning dunyoga mashhur bo'lgan «Zolushka», «Qor qiz» ertaklarining qahramonlari hammadan turtki yeydigan, so'kish eshitadigan va eng past holda qiyin

yumushlarni bajaradigan qizlar bo'lib, ertak davomida o'zlarining halol mehnatlari, yoqimli so'z va tabassumlari bilan baxtiyor bo'ladilar.

Aka-uka Grimmlarning «Quyvon bilan tipratikan», «Bo'ri bilan tulki» asarlari masal janriga yaqin turishi kitobxonda katta taassurot qoldiradi.

«Yalqov Geys», «Gansning baxti», «Botir tikuvchi», «Yosh pahlavon», «Bremen musiqachilari» kabi ertaklari o'zbek bolalarining ham sevimli asarlariga aylanib qolgan.

«Yo pahlavon» ertagidagi botir obrazi kichik maktab yoshidagi bolalarda katta qiziqish uyg'otadi. U halol, pok inson. U rostgo'ylik, to'g'riso'zlik shaydosi. Shu sababga ko'ra u yo'lida uchragan har qanday to'siq va g'ovni shoshilmay, jasorat va mardlik bilan yengadi, maqsadiga erishadi.

«Botir tikuvchi»ning syujeti ko'pchilikka yaxshi tanish. Qahramon nogahon bir nechta pashshani bir urishda nobud qilish bilan o'ziga o'zi botir, dovyuraklik tamg'asi – shiorini yozib yelkasiga osib oladi. U o'z baxtini, taqdirini sinab ko'rish, peshonasida borini qo'lga kiritish maqsadida safarga o'tlanadi.

Botir tikuvchi tadbirkor, epchil-chaqqon. Yotib qolguncha otib qol qabilida dovyuraklik bilan ish ko'rish unga katta shuhrat keltiradi. Puxta-pishiqligi bilan g'orda behisob devlar ustidan g'olib chiqadi. Dev ko'tarib olgan daraxt shoxlari ustida qush kabi o'tirishi, devning savollariga qo'rqmay, ustalik bilan javob berishi asrlar osha kitobxonni hayratga solib kelmoqda.

Botir tikuvchi uchun og'ir sinov o'rmondagi ikki pahlavon bilan «olishuv» bo'ldi. Podsho tomonidan ikki pahlavonni

mag'lub qilish vazifasini olgan botir tikuvchi tavakkal qilib yo'lga tushadi. Ustilariga tosh tashlash bilan ular o'rtasida nifoq chiqaradi. Ikki jangchi bir-birini tosh bilan urib nobud qiladi.

O'rmondagi shoxdor mahluqni mag'lub qilgan ertaklardagi kabi tadbirkor yigit bilimdonlik, o'ylab ish ko'rish bilan shoxdor mahluq ustidan g'olib chiqadi.

Botir tikuvchining yumshoq so'zligi, muloyimlik bilan ish ko'rishi yosh kitobxonda yaxshi taassurot qoldiradi. Ularda ham xuddi o'sha botir tikuvchi kabi yetuk insonlar bo'lishga, botir, pahlavon bo'lishga havas uyg'otadi.

Aka-uka Grimmlarning qaysi asarini olmag, hammasida eng avvalo, mehnatkashlik, mehnatga muhabbat g'oyasi ilgari suriladi. Ikkinchidan, har qanday holda ham, har qanday mushkul ish boshiga tushganda ham o'sha qahramon chora qidiradi, tadbirkorlik, ishbilarmonlik yo'lidan boradi va ofatdan qutiladi. Masalan, «Tulki bilan G'ozlar»ni olaylik. Tulki kabi hiyla va makr ishlatadigan jonivor bo'lmasa kerak. Aka-uka Grimmlar unga qarama-qarshi qilib g'ozlar obrazini yaratadi.

G'ozlar har doim chorasiz – bo'sh, beg'am hayot kechiradilar. Aka-uka Grimmlar vaqti kelganda o'sha boqi beg'am g'ozlar ham sergak, tetik, tadbirkor, ishbilarmon bo'lib ketishlarini, hayotda o'zlarini himoya qila bilishlarini, olg'ir, muttaham tulkilarni ham dog'da qoldirishlarini mazkur asarda ishonarli tarzda tasvirlab berganlar.

Tulki o'tloqda yurgan g'ozlarni yemoqchi bo'ladi. Ular o'limlari oldidan bitta qo'shiq aytib, so'ngra tulkiga yem

bo'lishlarini so'raydilar. Ammo uzundan-uzoq «g'a-g'a»lari tulkini zerikatiradi, uning tinka madorini quritadi, axiyri g'oz-o'ljadan voz kechishga majbur bo'ladi. Quyida ushbu ertak matnini keltirishni o'rinli deb bildik.

TULKI BILAN G'OZLAR

Bir kuni bir Tulki o'tloqqa kelibdi. O'tloqda ajoyib, semiz-semiz g'ozlar sayr etib yurgan ekan. Tulki ularni ko'rib, juda sevinib ketibdi-da:

- Maza bo'ldi, hozir hammangni yeyman! – debdi.

G'ozlar esa:

- Tulkijon, bizlarni yema, rahm qil! – debd yalinishibdi.

- Rahm qilmish-a, bo'lmagan gap. Hammangni yeyman. – dedi yana Tulki.

Endi qanday qilib qutulsak ekan deb o'ylab qolishibdi, g'ozlar.

Shunda bittasi:

- Tulkijon, o'lish oldidan bitta qo'shiq aytishimizga ruxsat ber. Qo'shiqni aytib bo'lganimizdan keyin hammamizni yeysan. Hatto o'zimiz qarshingda qator tizilishib turamiz, semizrog'imizni tanlashing oson bo'ladi, - debdi.

- Mayli, qo'shiq aytsanglar ayta qolinglar, - debdi Tulki.

Dastlab bitta g'oz qo'shiq aytibdi. Uning qo'shig'i mana bunaqa uzundan uzoq ekan: «G'a-g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a-g'a!»

Undan keyin ikkinchi g'oz jo'r bo'libdi: «G'a-g'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a!..»

Undan keyin uchinchi g'oz jo'r bo'libdi: «G'a, g'a-g'a,g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a!!» - deb qo'shiq boshlabdi.

Ulardan so'ng to'rtinchisi xonish qilibdi: «G'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a».

To'rtinchi g'ozdan keyin beshinchi g'oz ham: «G'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a», deb qo'shiq boshlabdi.

Oxiri hamma g'ozlar birgalikda qichqirib: «g'a-g'a-g'a-g'a» lashishga tushibdilar: «G'a, g'a-g'a, g'a--g'a-g'a,g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a...»

Qachonki g'ozlar qo'shig'i tamom bo'lsa, ertak ham tugaydi. Shundagina tulki g'ozlarni yeydi.

Biroq aqlli g'ozlar qo'shiqni to'xtatishni o'ylashmabdi. Ular hozir ham: «g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a», – deb qichqirishib turishgshan emish.

Bir so'z bilan aytganda, aka-uka Grimmlar bir umr kichkintoylarning sevimli ertakchilari bo'lib qoldilar.

BIR XURMACHA SHAVLA

Bor ekan, yo'q ekan, bir qizcha yashar ekan.

Qizcha bir kuni o'rmonga maymunjon olib kelish uchun bordi va u yerda bir kampirni uchratdi.

- Salom, - dedi kampir qizchaga.- Menga rahm etib, maymunjonningni bersang-chi!

- Mana oling buvijon, - dedi qizcha.

Kampir maymunjonni yeb bo'lib:

- Sen menga maymunjonni berding, men ham senga biron narsa sovg'a qilaman. Mana senga xurmacha, sen faqat shuni aytishing kerak:

- Bir, ikki, uch,

Xurmachada shavla pish.

Shunda u shirin, mazali shavla pishira boshlaydi! Shundan so'ng aytasanki:

-Bir, ikki, uch,

Pishirishdan kech.

Shundan so'ng xurmacha shavla pishirishdan to'xtaydi.

- Rahmat buvijon, - dedi qizcha va xurmachani olib uyiga – onasining oldiga ketdi.

Onasi bu xurmachaga juda suyundi.

Mehnatsiz, ovarasiz, hammavaqt shirin va mazali shavla bo'lsa-yu, tag'in nega suyunmasin?

Bir vaqt qiz uydan qayoqqadir ketdi. Onasi bo'lsa xurmachani o'z oldiga qo'yib:

- Bir, ikki, uch,

Xurmachada shavla pish,- dedi.

Xurmacha shavla pishira boshladi. Ko'p shavla pishirdi. Onasi to'yib-to'yib yedi. Xurmacha esa shavlani hadeb pishira berdi.

- Bir, ikki, uch,

Pishirishdan kech, - deyish kerak edi. Lekin onasi bu so'zni esidan chiqarib qo'ygan edi. Xurmacha hamon shavla pishira berdi. Uy ham shavlaga to'ldi, uy oldi ham shavla, hatto ko'chalar ham shavlaga to'ldi, u hamon to'xtamay, shavla

pishira berdi. Onasi juda qo'rqdi va qizchasining oldiga yugurdi. Lekin yo'lda issiq shavla daryo bo'lib oqqani uchun o'tish juda qiyin edi. Yaxshiyam qizchasi uzoqda emas ekan. Qizcha ko'chadagi voqeadan xabardor bo'lib, darrov uyiga yugurdi. Juda qiyinchilik bilan kelib, eshikning halqasidan ushlab ochdi va:

- Bir, ikki, uch,

Pishirishdan kech, - deb qichqirdi.

Shunda xurmacha shavla pishirishdan to'xtadi.

Ammo xurmacha shunday shavla pishirdiki, kimning qishloqdan shaharga borishiga to'g'ri kelgan bo'lsa, unga bu shavla shaharga yetguncha kifoya qilar edi.

Hech kim bundan shikoyatlanmadi. Chunki shavla juda shirin va mazali edi.

XANS KRISTIAN ANDERSEN

(1805-1875)

O'zining ajoyib-g'aroyib ertaklari bilan jahonga tanilgan buyuk so'z ustalaridan biri Xans Kristian Andersen 1805 yilda Daniyaning Odense shahrida dunyoga keldi. Bolaning otasi kavushdo'z, onasi esa kir yuvuvchi bo'lib ishlar edi. Shuning uchun Xans kambag'allar maktabiga o'qishga kiradi. Oradan ko'p o'tmay, ularning oilasi Kapengagenga ko'chadi. Bolaning yashash sharoiti va o'qishi bu yerda bir muncha yaxshilanadi. Bo'lajak adib 1823 yilda Spagels maktabiga o'qishga kiradi, undan keyin Xelsingyorda ta'lim oladi. 1828 yilda Kopengagen universitetida o'qishni davom ettirdi. U 30-yillarda Fransiya,

Shveysariya, Italiya, Gresiya va Ispaniya bo'ylab sayohat qildi. Sayohat davomida yozuvchi juda ko'p narsalarni ko'rdi, eshitdi. Xalq og'zaki ijodi bilan yaqindan oshno bo'ldi.

Ijodiy mashqini 20-yillardan boshladi. X.K.Andersen o'z kuchini lirika, roman, dramaturgiya, sayohat ocherklarida sinab ko'rdi.

Uning, ayniqsa, tarix-ertak asarlari yosh kitobxonlar uchun maroqlidir. «Bolalar uchun aytilgan ertaklar» (1835-1842), «Yangi ertaklar» (1843-1848), «Tarix» (1852-1855), «Yangi ertaklar va tarix» (1858-1878) va boshqa kitoblari X.K.Andersenning nomini mashhur qildi, jahonga tanitdi.

X.K.Andersen bu asarlarini yaratishda xalq og'zaki ijodidan unumli foydalandi, ularning orzu-armonlarini qog'ozga tushirishga harakat qildi. Ertaklardagi 8xarakter va jonli nutqni yanada mukammallashtirishga erishdi. Shuning uchun ham X.K.Andersen yaratgan barcha ertaklar sodda, kitobxon uchun tushunarli bo'lishi bilan birga o'quvchilar xotirasida uzoq vaqt saqlanib qoladi.

X.K.Andersen ertaklarining ko'pchilik bosh qahramoni Akauka Grimmlar ertaklari singari shahzoda ham emas, malika ham emas, balki oddiy mehnatkash xalqdir. Ular o'zlarining samarali mehnatlari, aql-idroklari, axloq-odoblari bilan kitobxon tahsiniga muvaffaq bo'ladilar. Uning «Qo'ng'iroqli girdob», «Kumush tanga», «Kolbasa sixidan sho'rva», «Go'ng-qo'ng'iz» va boshqa ertaklari fikrimizga yorqin misol bo'ladi. Masalan, ertakchining «Qo'ng'iroqli girdob» asarini olib ko'raylik. Ertakda asrlar mobaynida ezilgan, og'ir mehnat va

zulmdan tinka-madori qurigan mehnatkash xalq vakili Blakenning o'z xo'jasiga qarshi turishi kitobxonni quvontiradi.

«Bolalar gurungi» asarida hech kim taqdirini, kichkintoy o'sib-ulg'aygach kim bo'lib yetishishini bilishi mumkin emasligini, bu ko'proq o'sha bolaning o'ziga, intilishiga, o'qishiga, kattalarning ibratomuz pand-nasihatlariga qanchalik quloq solishiga bog'liq ekanligini o'qiymiz.

Shohona qasrga to'plangan, bashang kiyingan bir to'da aslzoda bolakaylar og'izlarini to'ldirib maqtanishar, kelajakda ota-onalaridan ham badavlatliroq bo'lish uchun harakt qilishlarini kibor bilan ta'kidlar edilar. Bu boy-badavlat bolalarning bir-birlariga gap bermay maqtanishlarini yirtiq-yamoq kiyim kiyib olgan bir kambag'al bola tinglab chuqur xo'rsinar, «bularga yetishga bizga yo'l bo'lsin», deb qo'yar edi o'zicha.

Yillar o'tib o'sha juldurvoqi kiyimli bola yaxshi o'qib, o'z taqdirini o'zi hal qiladi, mashhur rassom bo'lib yetishadi, mamlakatda eng boy odamlardan biriga aylanadi, o'ziga munosib bir qasr qurdiradi, «qasr hamda uning ichidagi xazinani ko'rish»ni hamma istardi.

Ertakchining «No'xat ustidagi malika» asari yosh kitobxonning ham kulgisini qistatadi, ham tannoz malikaga nisbatan qahr-g'azabini keltiradi.

Bir shahzoda haqiqiy malikaga uylanish uchun butun yer yuzini, shaharu qishloqlarni qidirib hech qayerdan haqiqiy malikani topa olmaydi. Hafsalasi pir bo'lgan, tarvuzi qo'ltig'idan tushgan shahzoda qasrga qaytadi.

Kunlardan bir kuni ko'z ko'rib, quloq eshitmagan mo''jiza yuz beradi:

«Bir oqshom havo aynigandan-aynibdi: shunday chaqmoq chaqib, momaqaldiroq gulduros solibdiki, yomg'ir chunonam chelaklab quyib beribdiki, dahshatning o'zginasi.

To'satdan shahar darvozasi taqillab qolibdi: keksa qirol borib darvozani ochibdi.

Darvozada malika turardi. Yo qudratingdan, uni nimaga o'xshatish mumkin! Suv malikasining sochlari, ko'ylaklaridan sharillab oqib, to'ppa-to'g'ri boshmoqlarining uchlariga, tovonlariga tushardi, u bo'lsa pinagini buzmay, men haqiqiy malikaning xuddi o'ziman derdi».

Malikani sinab ko'rish ishlari ham juda g'alati bo'ladi. Tunda qirq qavat ko'rpa ostiga bitta no'xatni yashirib, joy solib beradilar. Tannoz, oqbilak qiz ertalab o'rnidan turar ekan, «qanday uxlab turdingiz?» deyilgan savolga nolish, ichki dard bilan javob beradi:

«Ey, juda yomon! – deydi u. – Ko'zimni yummadim, desam ham bo'ladi. Men qandaydir qattiq narsaning ustida yotdim, butun a'zoyi-badanim ko'karib ketibdi! Naqadar dahshat!»

Shahzoda qizning haqiqiy malika ekanligini bilib, unga uylanadi.

Bolalar odatda, hayvonlar, parrandalar, hashorotlar haqidagi ertaklarni sevib o'qiydilar. X.K.Andersen yaratgan ertaklarning juda ko'pchiligi ana shu mavzuni qamrab olishi bilan xarakterlanadi. Uning «Dyumchaxon», «Irkrit o'rdakcha», «Botqoqlik shohining qizi», «Baqa», «Burga bilan professor»

singari ertaklari o'zbek kitobxonlarining ham sevimli asarlariga aylanib ketgan.

Xullas, Daniya ertakchisi Xans Andersenning ijodi uzoq yillardan beri yosh kitobxonlarga zavq-shavq bag'ishlab kelmoqda.

BOLALAR GURUNGI

Bir badavlat savdogar bolalarga ziyofat berdi. Ziyofat kechasiga boy va dongdor xonadonlarning bolalarini taklif qildi. Savdogar ishlari gumburlab yurishib turgan, o'zi o'qimishli odam edi, o'z vaqtida gimnaziyani bitirgandi. Gimnaziyada o'qishga uning hurmatli otasi majbur qilgan edi. Otasi yoshligida chayqovchilik qilgan bo'lsa-da, lekin halol, mehnatkash odam edi. Serharakat ota qancha mol-dunyo orttirgan bo'lsa, o'g'li uni yanada ko'paytirdi. Savdogar xushyor, rahmdil kishi bo'lsa-da, lekin odamlar uning bu fazilatlaridan ko'ra, boyliklari haqida ko'proq gapirishardi.

Uning «aslzodalar» va «ulug'vor boyonlar»dan tanish-bilishlari ko'p edi. Shuningdek, na u va na bu mo''tabar toifaga aloqasi bo'lmagan kishilar bilan muomala qilar, tanish-bilish orttirar edi.

Xullas, uning uyida kattagina yig'in bo'ldi, keyin yig'ilganlar faqat bolalar edi. Ular tinimsiz javrashar, tillariga kelganini qaytarmay gapirishar edi. Bolalar orasida g'oyat chiroyli, lekin o'taketgan dimog'dor bir qizcha ham bor edi. Qizchanning jismiga kibr-havo ataylab kiritilmagan, balki maqtov-e'zozlar

bilan singdirilgan edi. Yana kimlar deng, qizchanning ota-onasi emas, unga qaraydigan xizmatkorlar uni shunday «kasalga» chalintirib qo'yishgan ekan. Qizchanning otasi kamer-yunker bo'lgan ekan. Qizchanning tasavvurida bu «favqulodda muhim» unvon bo'lib tuyulgan.

- Men kamer-yunker qiziman! – derdi u.

Bu qizcha baqqol yoki boshqa kasb–korli kishining farzandi bo'lib tug'ilishi ham mumkin emasmi? Ha, darvoqe, u yoki bu oilada tug'ilish bizning istak-ixtiyorimizdan mustasno hol. Xullas, qizcha boshqa bolalarga o'zining «aslzoda»lardan ekanini, oqsuyaklar nasabidanligini uqtirib, kimki oddiy toifadan bo'lsa, undan biror e'tiborli odam chiqmaydi, dedi. Har qancha o'qima, intilma, o'rganma- baribir qoning toza bo'lmasa, aslzoda bo'lmasang hech narsaga erisholmaysan, derdi.

- Familiyasi «sen» bilan tamomlanadigan kishilarni tilga olmasa ham bo'laveradi – ulardan odam yaiqmaydi! Biz aslzodalar har qanday «sen»lardan nariroqda, qo'lni belga qo'yib, ularga qiyo boqmay turishimiz lozim.

Shundan so'ng fuqaro oldida o'zini qanday tutish kerakligini ko'rsatish uchun nozik qo'llarini ikki biqiniga qo'yib, tirsaklarini oldinga chiqargancha g'urur bilan turardi. Uning nozik qo'llari chiroyli, o'zi bag'oyat istarasi issiq qiz edi.

Biroq savdogarning q-izi undan ranjib qoldi, nega desangiz, uning otasining familiyasi Massen edi. Manna shu zahoti u boshini baland ko'tardi-da, shunday dedi:

- Mening otamni bilasanmi, otam yuz rengsdalarning hammasiga novvot sotib olishi va uni sochib tashlab yuborishi mumkin. Sening otang shunaqa qila oladimi?

- Mana, mening otam esa, - dedi bir yozuvchining qizchasi, - sening otang, hozirgi dunyodagi hamma otalar haqida ham gazetaga yozishi mumkin. Oyim «Hamma otangdan qo'rqadi», - deydi, axir gazeta uning aytganini qilar ekan-da.

Shu so'zlardan so'ng qizcha takabburona kekkayganicha turib oldi, uning kibr-havosiga go'yo olam torlik qilardi.

Devor orqasida kambag'al bir bola turar edi, u qiya ochiq turgan eshikdan astagina mo'ralab bolalarga qaradi. Eshikni ochib, tengqurlari oldiga kelishga jur'at eta olmasdi. Bunday kambag'al bechora bolaga badavlat, aslzoda, bolalar davrasiga kirish yo'l bo'lsin? Bola bugun oshpaz xotinning buyrug'iga ko'ra oshxonada qarashib yurgan edi, yumushini tugatgach, bolga qiya ochiq eshikdan yasanib-tusanib olib, o'yin-kulgi qilayotgan bolalarni tomosha qilishga ruxsat berildi. Shuning o'zi ham kambag'al bola uchun katta baxt edi.

«Qani endi men ham shularning o'rnida bo'lsam!» - dedi o'zicha havasi kelib, biroq shu paytda u mahmadonalik qilayotgan qizchalarning gap-so'zlarini eshitib qoldi. Bola ularning gapidan o'sal bo'lib, umidsizlikka tushishi mumkin edi. Nega desangiz, bu bolaning ota-onasida ortiqcha qora chaqa ham yo'q edi-da, gazetaga obuna bo'lishga kelganda, hech imkoni yo'q edi. Bunday odamlar gazeta nashr etishni loaqal xayoliga keltira olarmidi? Lekin eng yomoni shundaki, otasining familiyasi, demak uning familiyasi «sen» bilan tamom

bo'lardi! «Xullas, mendan hech qachon biror durust odam chiqmaydi! – deb o'yladi kambag'al bola. – Mana, baxtsizlik. Lekin mening tomirimda chinakam toza qon aylanyapti! Bu haqda tortishib o'tirishga o'rin yo'q!»

O'sha kuni kechqurun bolalar gurungida mana shunday gap-so'zlar bo'lib o'tgan edi.

Oradan ko'p yillar o'tib ketib, o'sha bolalar allaqachon ulg'ayib, katta bo'lishdi.

Bu vaqtda o'sha shaharda xazinalar liq to'la bir uy paydo bo'ldi. Hamma shu uyga kirishni, undagi mo''jizalarni tomosha qilishni istardi, hatto bu yerga o'zga shaharlardan ham odamlar kelishardi.

Xo'sh, savdogar uyiga yig'ilishgan o'sha bolalardan qaysinisi endi bu mening uyim der ekan-a? Bunday qaraganda «falonchi aslzodaniki bo'lishi mumkin», deb aytish turgan gap, lekin bunday emas, ha. Bu uy o'sha kuni kechqurun oshxonada xizmat qilib, eshikdan mahmadonalik qilayotgan bolalarga qarayotgan kambag'al bolaniki! Ana o'sha bolaning familiyasi «sen» bilan tamom bo'lsa-da, lekin undan odam chiqdi. Mashhur rassom Torvaldsonni kim tanimaydi, deysiz?

Boshqa bolalar-chi? Nasl-nasabi, boylik va otasining o'tkir farosatini pesh qilib gerdaygan bolalar endi kim bo'lgan ekan? Albatta, biror kimsa bo'lgani turgan gap. Axir, ular hammasi bola edi-da, bolalarda sodda, sof tushuncha, murg'ak, o'tkir zehn bo'ladi. O'sha kechki gurungdagi ularning fikr-xayoli, gap-so'zlari shunchaki bir bolalik edi, xolos.

REDYARD JOZEF KIPLING

Redyard Jozef – jahonda yosh kitobxonlar tomonidan eng ko'p asarlarini sevib mutolaa qilinadigan ingliz adiblaridan biri. U 1865 yilda Londonda tug'ilgan. Uning otasi Jozef ingliz saltanatining Hindistondagi yirik amaldorlaridan edi. Shu bois, Redyardning ilk bolaligi Hindistonda kechdi. Boshlang'ich ta'limni shu yerda oldi. Hind va bengal tillarini, mahalliy xalq urf-odatlarini, xalq og'zaki afsonalarini sinchkovlik bilan o'rgana boshladi. Oliy ta'limni Angliyada xatm qildi. Juda yoshligidan she'riy ijod bilan ham shug'ullanadi. Shu bilan birga, nasriy ijodga ham qo'l urdi. 1886 yilda «Departament navolari» she'riy to'plami va 1888 yilda «Tog'dagi oddiy ertaklar» hikoyalar to'plamlarini nashr ettirdi. Kipling o'zining she'r va hikoyalarida anglo sakson irqining Sharqning «qoloq» xalqlari orasidagi «Madaniyatparvarlik» faoliyatini ko'klarga ko'tarib maqtadi. 1889 yilda nashr etilgan «Oq irqning tashvishlari» she'riy to'plamida bu g'oyalarni yanada izchillik bilan tashviq etdi.

Kipling 90-yillarning oxiridan boshlab yozuvchi sifatida mashhur bo'ldi. U «Nur so'ndi» (1890) nomli ilk romanida iste'dodli musavvirning fojiviy-hayotiy sarguzashtini juda ta'sirli bayon etdi. 1901 yilda bitilgan «Kim» romanida ingliz saltanati tojiga xizmat qilgan aqlli o'g'lonning hayoti haqida

qiziqarli rivoyat yaratdiki, u o'zining mazkur asarlari vositasida g'arb kitobxonlari orasida katta shuhrat qozondi. Shu tariqa, Kipling 1890-1910 yillar orasida birin-ketin «Qal'a qo'shiqlari», «Yetti ummon», «Besh millat» kabi bir qattor she'riy to'plamlarini e'lon qildi. Mazkur to'plamlariga jamlangan she'rlarida askarlar, kichik amaldorlar, ingliz mustamlaka qo'shinining o'zga oddiy zahmatkashlarning hayot tarzi, vatanparvarlik tuyg'ularini romantik tarzda kuyladi, ularning toju taxtga nisbatan bo'lgan sadoqat va fuqarolik mayllarini ayniqsa bo'rttirib tasvirlashga intiladi.

Kipling o'z ijodiy inkishofining ikkinchi bosqichida yarim afsonaviy qissalar yaratish bilan mashg'ul bo'ldi. Uning «Dovyurak dengizchilar», «Oddiy rivoyat» kabi qator roman va qissalari ravon, qiziqarli uslubga, maroqli tasvirga keltirilganligi tufayli keng kitobxonlar ommasida juda tez shuhrat qozondi. Ayniqsa, yozuvchining changalzor o'rmon (jungli) vahshiy hayvonlari orasida yashagan odam farzandi Maugli «qurbaqacha» sarguzashtlarini rivoyat qilgan «Jungli kitobi», «Jungli haqida ikkinchi kitob», «Rikki-Tikki Tavi» qissalari jahon bolalari va o'smirlari adabiyotining eng sevimli kitoblariga aylanib qoldi. Dunyoning juda ko'p tillariga shu jumladan, rus tiliga bir necha bor tarjima qilindi. Yosh kitobxonlar Kipling qissalarining ixchamlashgan yig'iq bayoni bo'lgan «Maugli» asari bilan 1956 yilda Rostov va Donda nashr etilgan nusxasidan 1974 yilda tarjimon Muhsin Zokirov tomonidan qilingan tarjima orqali tanishish imkoniga ega bo'ldilar.

ALEKSANDR SERGEYEVICH PUSHKIN

(1799-1837)

Har bir xalqning donishmandligi va qalb nazokatini o'zida mujassamlantirgan shoiri bo'ladi. Rus adabiyotida inson ma'naviy olamining musavviri, shubhasiz A.S.Pushkindir. U nurga intilib, doim ozodlik uchun kurashuvchi shoir, optimist bo'lib yetishdi. Rus xalqining yana bir buyuk shoiri Aleksandr Blok unga shunday ta'rif bergan edi: «Pushkinning nomi naqadar jarangdor».

A.S.Pushkin bolalikdan xalq og'zaki ijodini berilib o'rgandi. Buloqdek qaynab-toshgan xalq og'zaki ijodi shoirning ilhomiga ilhom qo'shdi. Kelajakda mashhur shoir bo'lib, jahonga tanilishida boy manba bo'lib xizmat qildi. U ayniqsa, o'zining ertak-dostonlari bilan yosh kitobxonlarning hurmatiga sazovar bo'ldi.

A.S.Pushkin o'zining «Pop va uning xizmatkori Balda haqida ertak» (1831), «Baliqchi va baliq haqida ertak» (1833), «O'lik malika va yetti bahodir haqida ertak» (1833), «Oltin xo'roz haqida ertak» (1834) kabi ertak-dostonlari bilan jahon bolalar adabiyoti xazinasini yanada boyitdi.

Yuqorida biz ta'kidlab o'tgan asarlarning hammasi boy va rang-barang xalq og'zaki ijodi ta'sirida yuzaga kelgan. Bu asarlar zamirida faktik materiallar yotganligini ko'ramiz. Masalan, shoir «Ajoyib bolalar» xalq ertagi asosida «Shoh Saltan haqida ertak», «Qurimsoq kampir» ertagi va rus xalq og'zaki ijodi bilan shug'ullanuvchi V.Dal hikoya qilib bergan

syujet asosida «Baliqchi va baliq haqida ertak», «Sehrli ko'zgu» ertagi asosida esa «O'lik malika va yetti bahodir haqida ertak», «Shabarsha batrak» asosida «Pop va uning xizmatkori Balda haqida ertak» yotganligini ko'ramiz. Bu ertaklarning hammasi shoirning ijodiy laboratoriyasida ishlanib, sayqallanib, yanada o'qimishli, ta'sirli qilib yaratilgan.

A.S.Pushkin oddiy, mehnatkash xalqni yaxshi ko'radi, uni iloji boricha himoya qilishga, unga yon bosishga harakat qiladi. Shuning uchun ham uning ertak-dostonlarida xalqqa bo'lgan cheksiz muhabbat tuyg'usit barq urib turadi.

Dadon shohini oling («Oltin xo'roz haqida ertak»). U g'irt ahmoq. Na xalqini sevadi va na farzandlariga mehribon otalik qila oladi. Dadon o'taketgan darajada maishatparast va kaltabin. U butun podsholigidan, xalqidan, farzandlaridan o'zga yurtli makkor ayolni ustun qo'yadi. Buni xalq, xudo kechirmaydi. Natijada shoh xalqning g'azabiga duchor bo'ladi. Oltin xo'roz tepkisidan halok bo'lgan shohga birovning rahmi ham kelmaydi, aksincha, shohning o'limi ularga shodlik va ozodlikni baxsh etadi.

Pop («Pop va uning xizmatkori Balda haqida ertak») obrazi ustida shoir qattiq ishlaydi. Uning tekinxo'r, ochko'z, o'zgalar hisobiga umr kechiradigan bir pastkash kimsa ekanligini keskin ochib tashlaydi. Unga qarama-qarshi qilib oddiy va halol, mehnatkash va bahodir yigit Balda obrazini yaratadi hamda mazkur obrazni ijod cho'qqisiga ko'taradi.

Ikki qahramonning bozordagi o'zaro suhbatidanoq kitobxon kim qanday odam ekanligini darhol sezishi mumkin:

«Bo'lsin oshpaz, otboqar ham duradgor,
Ayt-chi bunday arzon malay qayda bor?»

Balda debdi: «Yaxshi malay bo'layin,
Bergan obi-yovg'oningga ko'nayin.

Xizatimga haq to'laysan shu xilda:

Peshonangga uch chertaman bir yilda»,

Pop bo'lsa-chi ancha o'ylanib qolibdi,

Peshonasin qashib qo'li tolibdi.

Pop o'ylarmish: bir gap bo'lar-to'lar haq,

Chertkildan chertkilar ham qilar farq,

Balda qo'ygan shartiga ko'nib, debdi pop:

«Bu sharting senga va menga ham ma'qul xo'p:

Endi mening hovlimda kun ko'raver,

G'ayrat bilan xizmat qilib yuraver».

Ha, hayotda har bir narsaning, jumladan, tekinxo'rlik, ochko'zlikning ham poyoni, oxiri bor. Kaltabin pop chertkini yeb halok bo'ladi.

«Baliqchi va baliq haqida ertak» dostonida shoir pok muhabbat mangu bo'lishini orzu qiladi. Bundan tashqari, kimki halol peshona teri to'kib boylik orttirmasa, birovlar hisobiga boyiydigan bo'lsa, u hech qachon yuqmasligini, birovnikimi, tamom birovnikiligicha qolib ketishini kampir qismati bilan chog'ihstirib hikoya qiladi. Yer yuzi, butun olam hukmroni bo'lib olgan kampir cholni mensimaganligi uchun, ochko'z va badbaxtligi uchun yana eski hammom, eski tos bilan qolib ketaveradi. Buni shoir jua chiroyli va ta'sirchan jumlar orqali ifodalaydi:

Qaytdi kampir yoniga axir,
Ko'rsa: tag'in o'sha yerto'la,
Bo'sag'ada o'tirar kampir;
Qarshisida teshik tog'ora.

Rostgo'y, haqiqatni yoqlovchi shoir «O'lik malika va yetti bahodir haqida ertak», «Shoh Saltan haqida ertak» asarlarida haqiqat bir kun emas, bir kun o'z o'rnini topadi, hamma baxtli, baxtiyor bo'ladi, degan fikrni ilgari suradi.

A.S.Pushkinning xalq og'zaki ijodiga asoslanib yozgan «Ruslan va Lyudmila» asari ham bolalar qalbiga ancha yaqin turadigan dostonlardan biri hisoblanadi. Rus ertaklari, qo'shiqlari, afsonalari bu g'aroyib asarga favqulodda go'zal mazmun bergan. Yuksak insonparvarlikni o'zida mujassamlashtirgan yorqin talant egasigina shunday asarni yarata olardi.

Mashhur rus romantik shoiri Jukovskiy «Ruslan va Lyudmila» dostoni nashr etilgach, A.S.Pushkinga «G'olib o'quvchimga mag'lub murabbiydan» deb yozilgan portretini sovg'a qiladi. Bu buyuk shoir dahosiga, qaysiki, ustozdan g'olib kelib va zamondan ilgarilab ketgan kurashchan insonga berilgan xolisona baho edi. O'zbek adabiyotida bu kabi holatni hazrat Alisher Navoiy va shoir Lutfiy o'rtasida bo'lib o'tgan suhbat parchasida ham ko'rish mumkin. Alisher Navoiyning zamondoshi tarixchi Xondamirning xabar berishicha, kunlardan birida shoir Lutfiy Navoiydan yangi yozgan she'rlaridan o'qib berishni so'ragan. Alisher Navoiy yangi

yozgan bir g'azalini o'qib bergan. G'azal quyidagi misralar bilan boshlanadi:

Orazin yopqoch ko'zimdan sochilur har lahza yosh,
Bo'ylakim, paydo bo'lur yulduz, nihon bo'lg'och quyosh.

Mazmuni:

Yor yuzini yopsa, ko'zimdan har doim yosh sochiladi, bu quyosh botgandan keyin yulduzlarning paydo bo'lishiga o'xshaydi.

Baytda Navoiy yorning yuzini quyoshga, ko'z yoshi tomchilarini yulduzlarga o'xshatgan. O'xshatish nihoyatda go'zal va ishonarli chiqqan. Bu ajoyib g'azaldan jonlangan shoir Lutfiy: «Agar mumkin bo'lsa edi, men o'zimning forsiy va turkiy tillarda aytgan o'n-o'n ikki ming misra she'rimni shu bir g'azalga almashar edim», - degan mazmunda so'zlagan ekan. Bu fakt Alisher Navoiyning zo'r iste'dod egasi bo'lib yetishayotganidan darak berar edi. Shuning uchun A.S.Pushkinga Jukovskiy tiomonidan berilgan xolisona bahoni ham mazkur voqeadan kelib chiqib, qabul qilish kerak.

LEV NIKOLAYEVICH TOLSTOY

(1828-1910)

Rus bolalar adabiyotining taraqqiyotida L.N.Tolstoy katta rol o'ynadi. Bolalar uchun asarlar yozish har bir ijodkorning fuqarolik burchi deb bilgan pedagog-adib ijodda ko'p narsalarga erishdi.

L.N.Tolstoy 1859 yildan e'tiboran o'z ona qishlog'i Yasnaya Polyanada maktab ochib, muallimlik qilar ekan, o'quvchilaru o'qituvchilik uchun darslik va qo'llanmalarning yo'qligini, borlari ham bugungi kun talablariga yaxshi javob bera olmasligini tajribadan o'tkazdi. Endigina savod chiqarish ishiga kirishgan bolalarga mos ertak, hikoya, she'r, masallar darsliklarda o'z aksini topishi darkor, deb tushundi va bu xayrli ishga qo'l urdi.

Darslik juda qiyinchilik, og'ir ijodiy mayehnat bilan 1872 yilda «Alifbe» nomi bilan nashr etildi. Dehqon bolalariga mo'ljallangan bu kitob alifbedan tashqari, ruscha o'qish uchun to'rt kitob, slavyanacha o'qish uchun to'rt kitob, arifmetika va muallim faoliyatidan tashkil topgan edi. Bu darslik ham bolalarga hech qanday yengillik bermadi. Ayniqsa, badiiy asar ko'p bo'lsa-da, kitobda davr, zamon ruhi deyarli yo'q edi. Shu sabablarga ko'ra pedagog-olim qattiq tanqidga uchradi. Zahmatkash adib tanqidlardan to'g'ri xulosa chiqaradi. Iloji boricha mehnat ahli bolalariga o'qimishli, ta'sirli, eng muhimi, ularning savodini chiqarishga mo'ljallangan «Yangi adifbe» va unga qo'shimcha qilib «Rus tili o'qish kitobi»ni 1875 yilda nashr ettiradi. Bu kitob uchun adib yuzdan ziyod hikoya, ertaklar yozadi. «Uch ayiq», «Filippok»lar shular jumlasiga kiradi. Adabiy jamoatchilik va pedagoglar asarni zo'r mamnuniyat bilan qabul qiladilar. Bu kitob har tomonlama bolalarga mos tushadi. Tolstoy kitob haqida: «Mazkur «Alifbe» haqidagi orzularim ro'yobga chiqqanidan, uni rus bolalarining ikki avlodi o'qib, dastlabki poetik zavqni shu kitobdan

olishlaridan faxrlanaman. Bu kitobga hammasidan ham ko'p mehnat va muhabbatimni jo qildim, u hayotimning muhim sahifasi bo'lishiga aminman», - deb yozgan edi.

Bu darslik qayta-qayta bosildi. Hatto, 1921 yilda ham uning so'nggi nashri chop etiladi.

L.N.Tolstoy har bir asari turmushning, bolalar hayotining bir tomonini ochib berishga qaratilishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki hayotni, bolalarni qattiq sevgan va unga mehr-oqibati juda katta bo'lgan adib kichkintoylarga qarata yozilgan har bir katta-kichik asar hayotiy bo'lishini istaydi va o'zining bu qaroriga butun ijodi davomida sodiq qoladi.

L.N.Tolstoyning bolalarga bag'ishlab yozgan barcha katta-kichik asarlarida oddiy inson obrazi ko'zga yaqqol tashlanib turadi. Buning isboti tariqasida adibining bir qator asarlariga nazar tashlab o'tishga to'g'ri keladi. Bir bog'bon bolalari ishyoqmas, yalqov bo'lib o'sayotganlaridan qattiq iztirob chekadi. U o'limi oldidan o'g'illarimni bir aldasam, zora ishlab o'zlarida mehnat ko'nikmasi hosil bo'lsa, degan o'y-xayol bilan: «Bolalar, men tok tagiga oltin ko'mib qo'ydim, uni mendan keyin qazib olinglar», degan g'oyani «Bog'bon va bolalar» hikoyasida juda qoyil qilib yozadi.

Ko'chat ekish, bog' qilish juda og'ir va mashaqqatli ish. Bu bog'bondan og'ir mehnat, sabr-bardosh, toqat talab etadigan ishdir. Bog'bon o'zi uchun bog' qilmaydi, balki bola-chaqasi, el-yurt uchun, qolaversa, kelajak avlod uchun ko'chat ekadi. Shu nuqtai nazardan adibning «Mo'ysafid olma ekdi» hikoyasi diqqatga loyiqdir.

«Keksa berilib ko'chat o'tqazar edi. Odamlar uning keksaligidan va qilayotgan ishidan kulib:

- Sizga olma ekish nega kerak bo'lib qoldi? Bu daraxt o'sib voyaga yetguncha bu dunyoda yashysizmi yoki yo'qmi? – deyishdi.

- Men olmasini yemasam o'zgalar yeyishadi va menga rahmat deyishadi. Nima bo'ganda ham olmani ekkanim foyda», - debdi.

L.N.Tolstoy ochko'z, faqat o'z manfaatlarini o'ylaydigan ba'zi odamlarni o'zining ko'pgina asarlarida tanqid qiladi, ularning ustidan ochiqdan-ochiq kuladi. «Odamga qancha yer kerak?» degan hikoyaning sarlavhasini o'qigan odam hayron bo'lib qoladi. Rostdan, odamga qancha yer kerak? Fomaga mulkdor yer beradi. «Bugun qancha o'lchasang, hammasi seniki», - deydi. Foma yugurib-yelib, odimlab kun bo'yi yer o'lchaydi. Axiyri, ochlik va charchaganidan yiqiladi-yu jon beradi. Adib Foma cho'zilib yotgan yerni ko'rsatib, odamga ikki metr yer kerak bo'ladi, xolos, deydi.

L.N.Tolstoyning ibratli hikoya, ertak va masallari hozirgi kunida ham o'zining badiiy hamda tarbiyaviy kuchini yo'qotgan emas. Uning bu mavzudagi asarlari bir qator darslik va majmualariga kirgan, alohida kitob holida ham chop etilgan.

IKKI O'RTOQ

Ikki o'rtoq o'rmonda ketayotgan edi. Oldilaridan bir ayiq chiqib qoldi. Ulardan biri qochib, daraxtga chiqib bekindi, ikkinchisi esa yo'l ustida qoldi.

U nima qilishini bilmay uzala tushib yotib olib, o'zini o'likka soldi. Ayiq uning yoniga kelib, hidlay boshladi. Shunda u nafas olishdan ham to'xtadi.

Ayiq uni hidladi-da, o'lik deb gumon qilib, qaytib ketdi.

Ayiq ketgandan so'ng sherigi daraxtdan tushdi va kulib so'radi:

- Xo'sh, ayiq qulog'ingga nima dedi?

- Ayiq menga: «Xavfli paytlarda o'z o'rtog'ini tashlab ketadiganlar – yomon odamlar», - deb aytdi.

KORNEY IVANOVICH CHUKOVSKIY

(1882-1969)

Hozirgi zamon rus bolalar adabiyotining ulkan daholaridan biri - Korney Chukovskiy yirik yozuvchi, shoir, taniqli olim, mohir tarjimon sifatida tanilgan so'z ustasi edi. U o'z asarlarida bolalarga xos ajoyib xislatlarni – rahmdillik va insoniylik, do'stlik va birodarlik, yovuzlikka nisbatan shafqatsizlik, vatanparvarlik kabi fazilatlarni targ'ib etadi. K.Chukovskiy bolalar uchun asarlar yaratish, ijod qilishni o'zi uchun katta baxt deb biladi.

Kichkintoylar va ularning adabiyotini umr bo'yi ardoqlagan Korney Chukovskiy 1882 yilda Peterburg shahrida dunyoga keldi. Tez orada Chukovskiylar oilasi Odessaga

ko'chadi. Bu yerda ona ming mashaqqat bilan o'g'lini gimnaziyaga joylaydi. Bu baxt uzoqqa cho'zilmaydi. «Oshxona xizmatchisining o'g'li» bo'lganligi uchun K.Chukovskiy gimnaziyadan haydaladi.

Korney oilaga ko'maklashish, tirikchilik o'tkazish maqsadida turli yumushlarni bajarishga majbur bo'ladi. Shunga qaramay, u bo'sh vaqtlarida mustaqil o'qishga, Pushkin, Nekrasov, Chexov asarlarini mutolaa qilishga harakat qiladi.

Chukovskiyning dastlabki «San'at nima?» maqolasi 1901 yilda «Odesskiye novosti» gazetasida bosilib chiqqan. 1903 yilda u gazeta muxbiri sifatida Angliyaga boradi. Londonda xizmat qila boshlaydi. Lekin bu yerdagi faoliyati uzoq davom etmaydi. Gazeta unga maosh to'lamay qo'yadi. U Britaniya muzeyiga ishga kirib, tirikchilik o'tkazishga majbur bo'ladi.

1905 yilda K.Chukovskiy Odessaga qaytib keladi va bu yerda «Signal» degan jurnal chiqara boshlaydi. Jurnal sahifalarida chor hukumati siyosatiga qarshi materiallar bosilgani uchun uni sud qilishadi.

Keyingi yillarda u bolalar adabiyoti bilan mashg'ul bo'ladi, bolalar adabiyoti to'g'risida ko'plab maqolalarni yozadi. 1907 yilda «Bolalar tili» asari maydonga keladi.

K.Chukovskiy dastlab A.M.Gorkiy hikoya qilib bergan syujet asosida bugungi kunda o'z ahamiyatini yo'qotmagan badiiy baquvvat «Timsoh» ertagini yozdi. 1918 yilda esa «Archa» nomli to'plami bosilib chiqdi. O'sha yili «Jahon adabiyoti» nashriyotiga ishga kiradi. 1919 yilda N.A. Nekrasov asarlarining

to'la to'plamini nashr ettirdi. Shu yillarda uning mashhur «Moydodir», «Suvarakxon» ertaklari, «Kichik bolalar» kitobi bosilib chiqdi.

«Pashsha-xarxasha», «Barmaley», «Telefon», «Fyodora o'tkazgan alam», «O'g'irlangan quyosh», «Doktor Voyjonim» asarlari Korney Chukovskiyning nomini olamga yoydi, kitobxonlarning hurmatini qozonishiga sabab bo'ldi.

Korney Chukovskiyning ertak-dostonlarida ezgulikning yovuzlik ustidan g'alabasi, yorqin hayot sari keskin kurash bo'rtib turadi. Masalan, shoirning «Moydodir» asarida bolalarning odobli, ozoda, har doim to'g'ri so'z bo'lishi va tozalikka rioya qilish mavzusi ilgari surilgan.

Asar qahramoni qator fazilatlarga ega. Lekin bir aybi bor, ya'ni u doimo kir-chir yuradi. Shuning uchun bir kuni unga xizmat qiluvchi barcha narsalar ish tashlaydi, undan yuz o'girib qochib ketishadi. Bola oldin voqeaga tushunmay, xafa bo'lib turganida joniga yuz-qo'l yuvgich oro kiradi.

Yosh kitobxon hayvon, jonivor va hasharotlar haqidagi voqea-sarguzashlarni sevib o'qiydi. K.Chukovskiyning «Suvarakxon» asari ham kichkintoylarning sevimli asarlaridan hisoblanadi. Asarda shoir hayvon, hashorot va yirtqichlarning tuzilishlari, fe'l atvorlari, dovyuraklik va qo'rqqoqliklari to'g'risida bahs yuritadi:

Sho'rlik, baxtsiz hayvonlar,
Bo'kirib, dodlab yig'lar!
Har bir uyada
G'oru qiyada

Ochko'z yovga

Tiz cho'kar.

Ana shunday vaziyat tug'ilib turgan bir paytda paydo bo'lib qolgan chumchuqning tadbirkorligi, ishbilarmonligi, chaqqonligi qo'l keladi, u suvarakni tiriklayin yutib yuboradi. Shu zaylda chumchuq o'rmonu quruqlikda yashaydigan qushlar, jonivorlar, hayvon va yirtqitchlarni ozodlikka, erkka, baxtli va totli hayotga olib chiqadi. Bu voqea esa bolalarning estetik didlarini oshiradi, hayvonot olamiga nisbatan qiziqishlarini shakllantirishda yetakchi omil hisoblanadi.

Shoirning «Pashsha-xarxasha», «Telefon», «Fyodorga o'tkazgan alam», «O'g'irlangan quyosh», «Filinsa kitob o'qir», «Kirpilar kuladi» singari asarlari ham bolalar uchun maroqlidir. «Doktor Voyjonim» asari bir umr bolalarga shodlik-quvonch bag'ishlab kelmoqda. Voyjonimning oqko'ngilligi, mehribonligi, jonkuyarligi, hayvonlar bilan inoq, do'stligi ibratomuz chizib berilgan.

Hayotda nimalar bo'lmaydi? Hayot ajoyib-g'aroyib voqealarga boy. K.Chukovskiy ana o'shanday voqealar ba'zi befahm, farosatsiz bolalar bilan ham sodir bo'lib qolishi mumkin deydi. Mura o'y-o'ylamaydigan, fahm-farosat bilan ish ko'rmaydigan qizcha. U bilan juda kulgili voqea yuz beradi. Buni shoir «Muraga «Ajoyib-g'aroyib daraxt» ertagini o'qib berishganida, u nima qildi?» she'rida o'ylamay, aql ishlatmay tufllisini bog' maydoniga ekib, ostini yumshatib, suv quyib kulgili ish qilganligini tanqid qiladi:

Mura yechib tufllisin,

Boqqa ko'mib, der sekin:

- O's, o'saqol, tuflicham,
Bo'y cho'zaqol, tuflicham!

Endi jajji tuflicham

O'z qo'limdan suv ichar.

Niholcham bo'lar daraxt,

Ulkan, g'aroyib daraxt!

Pishib, bosonojkalar

Daraxt sari yo'l olar,

Qip-qizil sopojkalar:

- Yulib oling!-deb qolar.

Shoirning «Mechkay» asarida ham ana shunday kulgili, ta'sirli mavzu yotganligini ko'ramiz. K.Chukovskiy ta'kidlab o'tganidek, ba'zi bolalar yaxshi o'qish, ozoda bo'lish, yuvinib-taranib yurish o'rniga ko'proq ovqat iste'mol qilish odamni kam o'y qilib qo'yishini, yaxshi, ibratomuz ishlarni amalga oshirishda unga pand berishi mumkinligini tushunmaydigan bolalar onda-sonda bo'lsa-da, uchrab turishini «Mechkay» da boplab tanqid qiladi:

...Teshik kulcha juda soz

O'ttiz bog'lamin, shovvoz,

Bir-bir yutay deb yechgan

To'rt xumcha sutni ichgan.

So'ng urib qirq to'rt quymoq

Singlim xo'p ozgan, biroq

Ko'larni hayron etgan,

Eshikka sig'may ketgan.

Sig'sa ham jila olmas,

Na qilsin?

Bila olmas.

Korney Chukovskiy sevimli shoir, talantli adib, shu bilan birga, adabiyotshunos olim bo'libgina qolmay, mohir tarjimon ham edi. Uning «Ikkidan beshgacha» nomli mashhur tadqiqotida kichik yoshdagi bolalarning xarakter xususiyatlari, nutqi va ruhiyati xususida qiziqarli hayotiy ma'lumotlar berilgan.

Ulkan so'z san'atkori Korney Chukovskiy bolalar qalbini to'lqinlantiradigan, hayajonga soladigan kitoblar muallifi sifatida hurmatga sazovor. E'zozli muallifning umri, bosib o'tgan hayot yo'li ham xuddi kitoblari singari e'zozlanadi.

M U N D A R I J A:

Kirish.....	3
Sharl Perro.....	4
Daniel Defo.....	8
Jonatan Svift.....	15
Aka-uka Grimmlar.....	21
Xans Kristian Andersen.....	26
Redyard Jozef Kipling.....	31
Aleksandr Sergeyevich Pushkin.....	32
Lev Nikolayevich Tolstoy.....	35

Korney Ivanovich Chukovskiy.....37